

Byzantina Symmeikta

Vol 8 (1989)

SYMMEIKTA 8

Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ
Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (6ος αἰ.)

Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ

doi: [10.12681/byzsym.735](https://doi.org/10.12681/byzsym.735)

Copyright © 2014, Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΤΟΥΡΑ Σ. (1989). Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (6ος αἰ.). *Byzantina Symmeikta*, 8, 405–434. <https://doi.org/10.12681/byzsym.735>

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ ΤΟΥ ΚΑΥΚΑΣΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΡΙΜΑΙΑΣ (6ος αί.)

Ἐάν κατά τούς πρώτους αἰῶνες ἡ προσπάθεια ἑνταξῆς ξένων λαῶν στή Χριστιανική Οἰκουμένη λειτούργησε ἀποτελεσματικά σέ ὀρισμένες περιπτώσεις στά πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου¹, κατά τόν 6ο αἰ., οἱ ἐκχριστιανισμοὶ ἀπέτελεσαν βασικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς διπλωματίας του καὶ τὴν ἀποτελεσματικότερη καὶ πιὸ ἐπωφελῆ μέθοδο προσέγγισης ξένων λαῶν. Βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἦταν ἡ ἐπέκταση τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτιστικῶν του συνόρων μὲ τὴ δημιουργία πίσω ἀπὸ τὰ πραγματικὰ πολιτικά του σύνορα μιᾶς ἀλυσίδας «of client States»², τῶν ὁποίων ἡ πίστη θὰ μπορούσε νὰ διασφαλιστεῖ μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς ὑπεροχῆς τοῦ αὐτοκράτορα.

Ἐὸ Ἰουστινιανός, τοῦ ὁποίου ἡ μορφή δεσπόζει ὄχι μόνον στὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ σ' ἐκείνην ὀλόκληρης τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας «γῆν ἅπασαν συλλαβεῖν ἐπεθύμησεν»³. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ καλλιέργησε, ἀνέπτυξε καὶ κληροδότησε στοὺς διαδόχους του, ὅπως ἀναφέρει ὁ D. Obolensky, τέτοια ἀντίληψη γιὰ τὴ διπλωματία «as an intricate science and a fine art, in which military pressure, political intelligence, economic cajolery and religious propaganda were fused into an almost irresistible weapon of defensive imperialism»⁴.

Τὸ μεγάλο πρόβλημα τοῦ ἡ βυζαντινῆ αὐτοκρατορία ἔφειλε ν' ἀντιμετωπίσει στὴν ἀσιατικὴ Ἀνατολὴ κατά τὸν 6ο αἰῶνα, ἐντοπίζεται στὶς σχέσεις

1. Βλ. Σοφίας Πατούρα, Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ βυζαντινοῦ Κράτους (4ος-5ος αἰ.), Σύμμεικτα 7 (1987), σελ. 215-236.

2. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, Λονδίνο 1971, σελ. 275. Στὰ κεφάλαια 9 καὶ 10 παρουσιάζει ὁ συγγραφέας ἀναλυτικὰ τοὺς παράγοντες διάδοσης τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ διατυπώνει πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις γιὰ τὴν οἰκουμενικὴ ἰδεολογία τοῦ Βυζαντίου.— Γιὰ τὶς ἀρχές καὶ τὶς μεθόδους τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας γενικά, βλ. στὰ Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines, τόμ. Α', Βελιγράδι 1963, τὶς εἰσηγήσεις μὲ τὸν κοινὸ τίτλο *The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy* τῶν D. Obolensky σελ. 45-61, G. Moravcsik, σελ. 301-311 καὶ D. Zakynthinos, σελ. 313-319.

3. Ηρόκλιος, Ἱστοριῶν Α', II, 2, σελ. 257.

4. D. Obolensky, *The Principles...* σελ. 52.

της με την Περσία, τὸ μόνο κράτος πού μπορούσε νὰ τῆς ἀμφισβητήσῃ τὴν ἡγεμονία στὴν Ἀνατολή, νὰ ἀπειλήσῃ ἢ καὶ νὰ περιορίσῃ ἀκόμη τὰ σύνορά της, νὰ ἐμποδίσει τὴν οἰκονομική της ἐξάπλωση. Ἀπὸ τὴν πλευρά της καὶ ἡ περσικὴ αὐτοκρατορία ἀντιμετώπιζε παρόμοια προβλήματα στὶς σχέσεις της με τὸ Βυζάντιο. Καὶ οἱ δύο αὐτοκρατορίες κατεῖχαν ἢ ἔλεγχαν περιοχὲς ἀλληλοδιεκδικούμενες, ὅπως ἦταν ἡ Μεσόγειος, ἡ Ἐρυθρὰ καὶ ἡ Μαύρη Θάλασσα, ὁ Ἰνδικὸς ὠκεανός. Γιὰ τὴν προφύλαξη ἢ τὴν ἐπέκταση τῶν συνόρων τους ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν μεγάλων χερσαίων ἢ θαλασσίων ἀρτηριῶν πού ὀδηγοῦσαν σὲ περιοχὲς με μεγάλη στρατηγικὴ καὶ οἰκονομικὴ σημασία καὶ οἱ δύο αὐτοκρατορίες κατέβαλαν, με τὰ δικά της μέσα ἢ κάθε μιὰ, προσπάθειες νὰ κατακτήσουν καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν ἢ τουλάχιστον νὰ συμπεριλάβουν στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τους κάποιους ἄλλους ἐνδιάμεσους λαοὺς ἢ φυλές.

Βασικὴ, λοιπόν, μέριμνα τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ περσικοῦ προβλήματος ὑπῆρξε ἡ προσπάθεια δημιουργίας δύο «puissants blocs d'Etats»¹ ὑποτελῶν ἢ φίλων πού θὰ σταματοῦσαν τὴν περσικὴ ἐπέκταση πρὸς τὴ Μαύρη Θάλασσα ἀφενὸς καὶ πρὸς τὴ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἐρυθρὰ² ἀφετέρου. Τὸ καλύτερο ὄπλο γιὰ τὴν κατάκτηση ἢ τὴν προσέγγισή τους ἦταν ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ πού ἐντάθηκε καὶ ἔφθασε στὸ ἀπόγειό της τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ με τὴν ἐφαρμογὴ ἐνὸς εὐφυοῦς προγράμματος ἱεραποστολῆς πού συνέλαβε καὶ πραγματοποιοῦσε ὁ ἴδιος, μετατρέποντας πολλὲς φορὲς τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ἱεραρχία της σὲ ἐργαλεῖα ἐξουσίας.

Χαρακτηριστικὴ τῆς εὐρύτητας τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης παραμένει ἡ περιγραφή τῶν λαῶν καὶ τῶν χωρῶν πού εἶχαν δεχθεῖ τὸ Χριστιανισμὸ μέχρι τὰ μέσα περίπου τοῦ βου αἰώνα, ὅπως τὴν παραδίδει ὁ Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης στὴ Χριστιανικὴ του Τοπογραφία³.

Στὴν παρούσα ἐργασία θὰ περιοριστοῦμε στοὺς λαοὺς καὶ τὶς βαρβαρικὲς φυλές τοῦ Καυκάσου καὶ τῆς Κριμαίας (Λαζοί, Ἰβηρες, Ἀβασγοί, Τζάνοι, Οὔννοι, Σαβεῖροι Οὔννοι, Γότθοι καὶ ἄλλα μικρότερα ἔθνη), τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις με τὶς δύο αὐτοκρατορίες ὑπῆρξαν εὐθραυστες καὶ ἀμφίροπες, ἀφοῦ τὸν β' αἰώνα εἶχαν καταστρεῖ «τὸ μῆλον τῆς ἔριδος» ἀνάμεσά τους, ἐνῶ οἱ ἴδιοι περνοῦσαν συχνὰ ἀπὸ τὴν συμμαχία τῆς μιᾶς στὴ συμμαχία-προστασία τῆς ἄλλης.

1. D. Zakythinos, *Activité apostolique et politique étrangère à Byzance, Revue du Caire* 92 (1946), σελ. 186.

2. Δ. Λέτσιου, *Βυζάντιο καὶ Ἐρυθρὰ Θάλασσα, Σχέσεις με τὴ Νομβία, Αἰθιοπία καὶ Νότια Ἀραβία ὡς τὴν Ἀραβικὴν κατάκτηση*, Ἀθήνα 1988.

3. Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης, *Χριστιανικὴ Τοπογραφία 1 (Sources Chrétiennes 141)*, σελ. 503, 505, 507.

1. Λαζοί-Τζάθιοι, Ίβηρες

Ἡ Λαζική τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, τὴν ὁποία ὁ Προκόπιος¹, ταυτίζει γεωγραφικὰ μὲ τὴν Κολχίδα τῆς ἀρχαιότητος², στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας, διαδραμάτισε, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πηγές, πρωτεύοντα ρόλο στὶς σχέσεις Βυζαντίου-Περσίας τὸν 6ο αἰώνα. Μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντα Α΄ οἱ Λαζοὶ ἦταν ὑποτελεῖς (κατήκοι) τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας³, μὲ μιὰ ἰδιόμορφη σχέση ὑποτελείας ποὺ δὲν προέβλεπε καταβολὴ φόρου ἢ παροχὴ στρατιωτικῆς βοήθειας παρὰ μόνο τὴν ἐπικύρωση ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐκάστοτε βασιλιά τους⁴. Ἡ αὐστηρὴ διαφύλαξη τῶν συνόρων τῆς χώρας τους, ὅπως δὴ μὴ Οὐννοὶ πολέμιοι ἐξ ὄρους τοῦ Καυκάσου, δμόρου σφίσιν ὄντος, διὰ Λαζικῆς πορευόμενοι ἐσβάλλωσιν ἐς γῆν τὴν Ῥωμαίων⁵, ἀποτελοῦσε γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς τὴν «πεμπουσία» αὐτῆς τῆς συμμαχίας. Ἡ θέση τῆς Λαζικῆς, λοιπόν, ἦταν γιὰ τὸ Βυζάντιο μεγάλης στρατηγικῆς σπουδαιότητος, γιατί ἀποτελοῦσε ἀσπίδα καὶ φράγμα τόσο γιὰ τοὺς βαρβάρους Οὐννοὺς τοῦ βορρᾶ ὅσο καὶ γιὰ τοὺς Πέρσες, τῶν ὁποίων ἐμπόδιζαν τὴν πρόσβαση πρὸς τὴ Μαύρη Θάλασσα καὶ κατὰ συνέπεια ὅποιαδήποτε ναυτικὴ ἐπίθεσή τους ἐναντίον τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος Α΄ τὸ Βυζάντιο ἔχασε τὴν ἐπικυριαρχία του ἐπὶ τῶν Λαζῶν, ποὺ πέρασαν ὑπὸ τὸν ἐλεγχὸ καὶ τὴν ἐπιρροή τῶν Περσῶν, ἐπιρροή ποὺ ἔγινε ἰδιαίτερα αἰσθητὴ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ἰουστίνου Α΄⁶.

Ἡ ἀπώλεια ἐλέγχου τῆς Λαζικῆς ἀποδυνάμωσε σημαντικὰ τὴν ἄμυνα τοῦ Βυζαντίου στὰ βορειο-ἀνατολικά του σύνορα, γι' αὐτὸ εἶχε γίνῃ ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπαναφορᾶς της στὴ δική του σφαῖρα ἐπιρροῆς. Τὴν εὐκαιρία ἔδω-

1. Προκόπιος, Ἐπεὶ πολέμων, ἐκδ. J. Haury, Λιψία 1963, σελ. 53-54.

2. Real encyclopadie, τόμ. ΚΓ', στ. 1042-1043 (ἀνατύπωση 1963). Γιὰ ἐθνολογικὰ καὶ τοπογραφικὰ στοιχεῖα τῆς Λαζικῆς στὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας της, συμπεριλαμβανομένης τῆς βυζαντινῆς περιόδου, βλ. A. Bryer, *Some Notes on the Laz and Tzan I καὶ II, Bedi Kartlisa*. *Revue de Kartvelologie* 21-22, 50-51 (1961) καὶ 23-24, 52-53 (1967), σελ. 174-195 καὶ 161-168 (= *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus 800-1900*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1988).— Βλ. ἐπίσης V. Minorsky, *Laz*, *Encyclopédie de l'Islam*, n.é., τόμ. Ε' (1983), σελ. 717-719.

3. A. Vasiliev, *Justin the first, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Καϊμπριτζ-Μασσαχουσέτη 1950, σελ. 261.

4. Λαζοὶ τὰ μὲν πρῶτα γῆν τὴν Κολχίδα ὤκουν, Ῥωμαίων κατήκοι ὄντες, οὐ μέντοι ἐς φόρου ἀπαγωγὴν, οὐδέ τι ἄλλο ἐπαγγέλλουσαν αὐτοῖς ἐπακούοντες, πλὴν γε δὴ ὅτι ἐπειδὴν αὐτοῖς ὁ βασιλεὺς τελευτήσῃ, ξύμβολα τῆς ἀρχῆς τῷ διαδεξιμένῳ τὴν βασιλείαν ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐπεμπε (Προκόπιος 1, σελ. 215).

5. Στὸ ἴδιο, σελ. 216.

6. A. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.

σε στους Βυζαντινούς ο διάδοχος του Λαζού βασιλιά Δαμνάζη Τζάθιος¹, όταν το 522 μετά το θάνατο του πατέρα του άπευθύνθηκε για τη στέψη του στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης² και όχι στον Πέρση βασιλιά που κατά παράδοσιν όπως αναφέρει το Πασχάλιο Χρονικό, εκράτει... βασιλέως Λαζών τελευτώτος άλλον βασιλέα στέφεσθαι τούτοις υπό του κατά καιρόν βασιλέως Περσών³. 'Ο Τζάθιος ήλθε προς 'Ιουστίνον εις τὸ Βυζάντιον καὶ παρεκάλεσε τὸν βασιλέα γενέσθαι αὐτὸν χριστιανὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγορευθῆναι βασιλέα τῶν Λαζῶν⁴. 'Ο Μαλάλας, ἐξιστορώντας τὸ ἴδιο γεγονός ἀναφέρει: ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς Λαζῶν [Τζάθιος] φυγὼν τὸ τῶν Ἑλλήνων δόγμα διὰ τὸ μὴ προχειρισθέντα αὐτὸν ἀπὸ Κωάδου, βασιλέως Περσῶν, ποιῆσαι καὶ θυσίας καὶ πάντα τὰ ἦθη τὰ Περσικά, ἢ μόνον ἐτελεύτησεν ὁ αὐτοῦ πατὴρ Λαμνάζης, εὐθέως ἀνήλθε πρὸς τὸν βασιλέα 'Ιουστίνον ἐν τῷ Βυζαντίῳ καὶ αὐτὸν ἐκδοὺς παρεκάλεσεν αὐτὸν ἀναγορευθῆναι βασιλέα Λαζῶν⁵. Σαφές, λοιπόν, τὸ αἶτημα τοῦ Τζάθιου, ὅπως διατυπώνεται στὶς προαναφερθεῖσες περικοπές· ἐπιθυμεῖ νὰ γίνῃ χριστιανὸς καὶ νὰ στεφθεῖ βασιλιάς ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αυτοκράτορα. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε εὐρέως διαδοθεῖ στὴ Λαζική, τὸ ἀργότερο κατὰ τὸν προηγούμενο αἰῶνα⁶. Ἀναφέρεται, μάλιστα, ὅτι ὁ Γωβάζης Α', βασιλιάς τῶν Λαζῶν, σύγχρονος τοῦ αυτοκράτορα Λέοντα Α' (457-474), ὑπῆρξε τόσο πιστὸς Χριστιανὸς πὸς τὴ διάρκεια ἐνὸς ταξιδιοῦ του στὴν Κωνσταντινούπολη, ζήτησε καὶ ἐπισκέφθηκε τὸν Δανιὴλ Στυλίτη, ἐνῶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή στὴ χώρα του διέδωσε τὴ λατρεία τοῦ Ἁγίου⁷.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Τζάθιος, ἡγεμόνας ἐνὸς λαοῦ, πὸς τὴν πλειονότητά του ἦταν χριστιανικός, ἤρθε στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ βαπτιστεῖ ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ αυτοκράτορα, δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν μέχρι τότε εἰδωλολάτρης. Χωρὶς ν' ἀμφισβητοῦμε τὴν ἀξιοπιστία τῶν πηγῶν πὸς παραδίδουν τὴν πληροφορία, πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐνέργειά του αὐτὴ ἀποτελοῦσε πο-

1. Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ὡς Ζτάθιος στὸν Μαλάλα, Χρονογραφία ἐκδ. L. Dindorf, Βόννη 1831, σελ. 412-413, ὡς Τζάθης στὸν Ἀγαθία, Ἱστορίαι ἐκδ. R. Keydell, Βερολίνο 1967, σελ. 103 καὶ ὡς Τζάθιος στὸν Θεοφάνη, Χρονογραφία, ἐκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, σελ. 168-169 μορφή μετὰ τὴν ὁποία συναντᾶται συνήθως στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία.

2. Μαλάλας, Χρονογραφία, σελ. 412-13.— Θεοφάνης, Χρονογραφία, σελ. 168-9.— Ἀγαθία, Ἱστορίαι, σελ. 103.— Πρβλ. Ch. Diehl, *Justinien et la Civilisation byzantine*, τόμ. Β', Παρίσι 1901, σελ. 380-381.— A. A. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 260.

3. Πασχάλιο Χρονικό, ἐκδ. L. Dindorf, Βόννη 1832, σελ. 613.

4. Θεοφάνης, σελ. 168.

5. Μαλάλας, σελ. 413.

6. A. A. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.— I. Engelhardt, *Mission und Politik in Byzanz, Ein Beitrag zur Strukturanalyse Byzantinischer Mission zur zeit Justins und Justinians* (Miscellanea Byzantina Monacensia 19), Μόναχο 1974, σελ. 82.

7. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.

λιτικό έλιγμό που απέβλεπε στη δημιουργία όριστικοῦ ρήγματος στις σχέσεις του με τόν Καβάδη. Φαίνεται πώς ό Πέρσης βασιλιάς άσκούσε πίεση στόν Λαζό ήγεμόνα να υίοθετήσει τόν Ζωροαστρισμό¹ και να τόν επιβάλλει στη χώρα του πράγμα βέβαια δύσκολο, έφόσον ό χριστιανισμός ήταν, όπως ήδη προαναφέρθηκε, ή κυρίαρχη θρησκεία στη Λαζική.

Η εύρεία άσκηση τοῦ χριστιανισμοῦ στις τάξεις τῶν Λαζῶν ακόμη και κατά την περίοδο τῆς ύποτέλειάς τους στους Πέρσες και ή μεταστροφή τοῦ Τζάθιου δείχνουν ότι ή βυζαντινή διπλωματία μέσω τῆς Ιεραποστολῆς και τῶν έμπόρων² λειτούργησε στην περίπτωση τῆς Λαζικῆς αποτελεσματικά.

Τῆ μοναδική εύκαιρία για έπανένταξη τῆς Λαζικῆς στη βυζαντινή σφαίρα έπιρροῆς που προσέφερε ό ίδιος ό Τζάθιος με την άφιξή του στην Κωνσταντινούπολη και τὸ αίτημά του να καταστεί ύποτελής τοῦ Βυζαντίου και χριστιανός, ήταν φυσικό να αξιοποιήσει με τόν καλύτερο τρόπο ή βυζαντινή ήγεσία. Τέθηκαν άμέσως σέ έφαρμογή όλοι οί γνωστοί και από παλαιότερα σέ ανάλογες περιπτώσεις μηχανισμοί τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας³. Ο αὐτοκράτορας Ίουστίνος δέχθηκε μετά χαρᾶς τόν ξένο ήγεμόνα και έγινε ό ίδιος ανάδοχος του. Τῆ βάπτισή του άκολούθησαν μιὰ σειρά πολιτικῶν πράξεων⁴, όπως: ή

1. Ο Μ α λ ά λ α ς, αϊτιολογώντας την άποστασία τοῦ Τζάθιου και την άναζήτηση συμμάχου στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστιανοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα αναφέρει: *ό δὲ αὐτὸς βασιλεὺς Λαζῶν φηγὼν τὸ τῶν Ἑλλήνων δόγμα διὰ τὸ μὴ προχειρισθέντα αὐτὸν ἀπὸ Κωάδου, βασιλέως Περσῶν, ποιῆσαι καὶ θυσίας καὶ πάντα τὰ ἤθη τὰ Περσικὰ* (σελ. 413). Προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα ή πίεση που άσκούσε ό Καβάδης στόν Τζάθιο για άποδοχή τῆς περσικῆς θρησκείας. Ἄξιζει να έπισημάσουμε σ' αὐτὸ τὸ σημείο τῆ χρησιμοποίηση όμοίων σέ μερικῆς περιπτώσεις, μεθόδων ἀπὸ τὸ Βυζάντιο και τὴν Περσία (τῆς θρησκείας στην προκειμένη περίπτωση) για τὴν ύποταγή ξένων λαῶν — Πρβλ *The Cambridge Medieval History* τομ. Δ', 1 κεφ. 14 *Armenia and Georgia* (c. Toumanoff), σελ. 601, όπου αναφέρεται ότι ό πατέρας τοῦ Τζάθιου, Δαμνάκης, είχε άσπασθεῖ τὸ Ζωροαστρισμὸ κατά τὴν περίοδο τῆς συμμαχίας του με τοὺς Πέρσες.

2. Ο Π ρ ο κ ό π ι ο ς (1, σελ. 216), προσδιορίζοντας τοὺς ὅρους τῆς παλαιᾶς συμμαχίας Βυζαντινῶν-Λαζῶν, αναφέρει ότι εἶχαν πάντοτε (ἀεὶ) έμπορικῆς συναλλαγῆς, τις όποιες προφανῶς διατήρησαν και κατά τὴν περίοδο τῆς συμμαχίας τους με τοὺς Πέρσες. *...εφύλασσαν δὲ οὔτε αὐτοὶ χρήματα ἢ στρατιὰν πρὸς Ῥωμαίων δεχόμενοι οὔτε Ῥωμαίοις πη ξυστρατεύοντες, ἐπ' έμπορία δὲ τῆ κατά θάλασσαν πρὸς Ῥωμαίους ἀεὶ τοὺς ἐν πόντῳ ὠκημένους εργαζόμενοι, αὐτοὶ μὲν γὰρ οὔτε ἄλλας οὔτε σῖτον οὔτε ἄλλο τι ἀγαθὸν ἔχουσι, δέροεις δὲ καὶ βύσσας καὶ ἀνδράποδα παρεχόμενοι τὰ σφίσιν ἐπιτήδεια ἐκομίζοντο.* Ἐκτός, λοιπόν, ἀπὸ τῆ θρησκεία που άποτελοῦσε τόν πνευματικὸ-ιδεολογικὸ κρικο Λαζῶν και Βυζαντίου, ή δυνατότητα και ή εύχέρεια τῶν πρώτων να προμηθεύονται βασικά καταναλωτικά ἀγαθά, καθιστοῦσε έπιτακτική γι' αὐτοὺς τὴν άναγκαιότητα να επιδιώκουν συμμαχία με τοὺς Βυζαντινοὺς.

3 Βλ Πα τ ο ῦ ρ α, ὅ.π., σελ. 231-232.

4. *...καὶ δεχθεὶς παρὰ τὸ βασιλέως ἐφωτίσθη, καὶ Χριστιανὸς γενόμενος ἠγάγετο γυναίκα Ῥωμαίαν, τὴν ἐκγόνην Νόμου τοῦ πατρικίου, ὀνόματι Οὐαλεριανῆν. Καὶ ἔλαβε αὐτὴν μεθ' εαυτοῦ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ χώραν, στεφθεὶς παρὰ Ἰουστίνου, βασιλέως Ῥω-*

στέψη του με στεφάνιον ῥωμαϊκὸν βασιλικόν, ὁ γάμος του με τὴ Βαλεριάνα¹, κόρη τοῦ Νόμου (πατρικίου καὶ κουροπαλάτη), ἡ ἀπονομὴ τιμητικῶν τίτλων καὶ βασιλικῶν παρασῆμων κ.ἄ. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς χλαμύδας ποὺ φόρεσε ὁ Τζάθιος κατὰ τὴν τελετὴ τῆς στέψης του, ὅπως παραδίδεται ἀπὸ τὶς πηγές, ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ἓνα στοιχεῖο ποὺ ὑποδηλώνει συμβολικὰ τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ τοῦ λαζοῦ ἡγεμόνα στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Πρόκειται γιὰ τὸ στηθάριον με τὴν εἰκόνα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου, ἐπικολημένο πάνω στὸ χρυσοῦν βασιλικὸν ταβλίον καὶ στὸ παραγαυδίων².

Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς τελετῆς τῆς στέψης, τῆς βάπτισης καὶ τοῦ γάμου τοῦ Τζάθιου στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἡ ἐπίσημη ἐπιστροφή στὴ χώρα του ἀνοίγουν ἓνα νέο κεφάλαιο στὴν ἱστορία τῶν σχέσεων Βυζαντίου-Λαζικῆς, ποὺ θὰ παραμείνουν καλές καὶ στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, παρὰ τὴ δυναμικὴ παρέμβαση τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Χοσρόη Α' ποὺ ὀδήγησε τὸ 549 στὸν μεγάλο βυζαντινο-περσικὸ πόλεμο γιὰ τὴν διεκδίκηση τῆς Λαζικῆς³.

Τὸ ὅτι ἡ Λαζικὴ ἀποτελοῦσε τὸ μῆλο τῆς ἐριδας ἀνάμεσα στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Πέρσες φαίνεται ἀπὸ τὴν ἄμεση ἀντίδραση τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Καβάδη μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐπιρροῆς του ἐπὶ τῆς Λαζικῆς, ποὺ ἐκδηλώθηκε με ἐπίσημη διπλωματικὴ διαμαρτυρία πρὸς τὸ Βυζάντιο⁴. Στὴν ἀπάντησή του ὁ Ἰουστίνος ἀποφεύγει νὰ θίξει τὸ λεπτὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου στὴ Λαζικὴ ποὺ συνεπαγόταν ἡ θρησκευτικὴ μεταστροφή τοῦ Τζάθιου καὶ ἀναφέρεται μόνο στὴν ἔντονη ἐπιθυμία τοῦ τελευταίου ν' ἀσπα-

μαίων, καὶ φορέσας στεφάνιον ῥωμαϊκὸν βασιλικὸν καὶ χλαμύδα ἄσπρον ὀλοσῆρικον, ἔχον ἀντὶ πορφυροῦ ταβλίον χρυσοῦν βασιλικὸν ταβλίον, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐν μέσῳ στηθάριον ἀληθινόν, ἔχοντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου, καὶ στιχάριον δὲ ἄσπρον παραγαυδίων, καὶ αὐτὸ ἔχον χρυσοῦν πλοῦμια βασιλικά, ὡσαύτως ἔχοντα τὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοῦ βασιλέως... καὶ ἄλλα δὲ ἔλαβε δῶρα πολλὰ παρὰ τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Ἰουστίνου καὶ αὐτὸς καὶ ἡ γυνὴ Οὐαλεριανή... (Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 413).— Πρβλ. Θεοφάνης, Χρονογραφία, σελ. 168-169, καὶ Πασχάλιον Χρονικόν, σελ. 613-614.

1. Ὁ Προκόπιος (1, σελ. 526) ἀναφέρει ὅτι ἦταν σύνηθες ἀπὸ παλαιὰ οἱ βασιλεῖς τῶν Λαζῶν ν' ἀναζητοῦν σύζυγο στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν κύκλο κυρίως τῶν συγκλητικῶν. (...ἐπεὶ ἐκ παλαιοῦ οἱ Λαζῶν βασιλεῖς ἐς Βυζάντιον πέμποντες βασιλέως τε γνώμη ἐννιόντες ἐς κῆδός τισι τῶν ἀπὸ τῆς συγκλήτου βουλῆς γυναικας ἐνθένδε γαμετὰς ἐκομίζοντο).

2. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 413.— Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 261.

3. R. Brownig, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Ζ' (Ἀθήνα 1978), σελ. 180, 189-190.

4. Καὶ γινούσ τοῦτο Κωάδης ὁ Βασιλεὺς Περσῶν ἐδήλωσε τῷ βασιλεῖ Ἰουστίνῳ διὰ πρεσβευτοῦ ταῦτα, ὅτι Φιλίας καὶ Εἰρήνης ἀναμεταξὺ ἡμῶν λαλουμένης καὶ γινομένης τὰ ἐχθρῶν πράττεις. ἰδοὺ γάρ τὸν ὑποκειμένον μοι βασιλέα Λαζῶν αὐτὸς προεχειρίσω, μὴ ὄντα ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων διοίκησιν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν Περσῶν πολιτείαν ἐξ αἰῶνος. (Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 413-414).— Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 262-263 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 83.

σθεῖ τὸν Χριστιανισμό, καθὼς καὶ στὴν αὐτονόητη δική του ἀνταπόκριση¹. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές μας, ἄρχισε ἡ διαμάχη ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτοκρατορίες γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς Λαζικῆς. Τὴ μεγάλη στρατηγικὴ σημασία καὶ τὸ ρόλο ποὺ θὰ ἔπαιζε ἡ Λαζικὴ στὰ ἐπεκτατικὰ σχέδια τοῦ Χοσρόη, ἐὰν τὴν κατακτοῦσε, προσδιορίζει ὁ Προκόπιος ὡς ἐξῆς: οὐ γὰρ ἄλλο οὐδὲν τοῖς ἐν Κανκᾶσῳ οἰκοῦσι βαρβάροις ἢ ἐπιτείχισμα Λαζικὴν εἶναι, μάλιστα δὲ πάντων κατὰ τοῦτο ξυνοίσειν πρὸς Λαζικῆς ἐπικράτησιν ἤλπιζε Πέρσαις, ὅτι δὴ ἐξ αὐτῆς ὁρμώμενοι δυνήσονται οὐδενὶ πόνῳ καταθέοντες καὶ περὶ καὶ νασι τὰ ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου καλουμένου πόντου χωρία Καππαδόκας μὲν καὶ τοὺς αὐτῶν ἐχομένους Γαλάτας καὶ Βιθυνοὺς παραστήσεσθαι, ἐξ' ἐπιδρομῆς δὲ Βυζαντίους αἰρήσειν, οὐδενὸς σφίσι ἀντιστατοῦντος².

Κατὰ τὴ μακρόχρονη βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Λαζικὴ παρέμεινε μέσα ἀπὸ συνεχεῖς ἐχθροπραξίες Περσῶν-Βυζαντινῶν³ σύμμαχος τοῦ Βυζαντίου, μὲ ἐξαίρεση τὴν κατάληψη γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τοὺς Πέρσες τῆς Πέτρας⁴, τοῦ μεγάλου ὄχυροῦ ποὺ εἶχε ἀνεγείρει ἐκεῖ λίγα χρόνια πρὶν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας⁵. Βέβαια, ἡ ἴδρυση τῆς Πέτρας καὶ ἄλλων φρουρίων, ἡ ἐγκατάσταση σ' αὐτὰ βυζαντινῶν στρατευμάτων, καθὼς καὶ ἡ διαρκῆς παρουσία βυζαντινῶν ἀξιωματούχων στὴ Λαζικὴ περιόριζε τὴν ἀνεξαρτησία τῆς χώρας καὶ προκαλοῦσε συχνὰ τὴ δυσἀρέσκεια τῶν κατοίκων τῆς μὲ ἀποτέλεσμα, τὴ δημιουργία συγκυριακῶν ἐχθροτήτων ἀνάμεσα στὶς δύο πλευρές. Ὡστόσο, ὁ χριστιανισμὸς ἦταν τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ποὺ ἐμπόδιζε τοὺς Λαζοὺς νὰ προσφύγουν ἢ νὰ συμμαχήσουν μὲ τὸν ἀλλόθρησκο βασιλιὰ τῶν Περσῶν Χοσρόη⁶. Οἱ ἱστορικοὶ Προκόπιος καὶ Ἀγαθίας (οἱ πρὸ ἀξιόπιστες πηγές στὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ) ἐπισημαίνουν μὲ ἔμφαση τὴν εὐρεία διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ Λαζικὴ τὸν 6ο αἰ. καὶ τὴν ἐμφανίζουν ὡς τὸν πρὸ ἀνασταλτικὸ παράγοντα γιὰ ἐνδεχόμενη συμμαχία τους μὲ τοὺς Πέρσες, ἐπεὶ Λαζοὶ μὲν Χριστιανοὶ εἰσι πάντων μάλιστα, Πέρσαις δὲ ἀπ' ἐναντίας αὐτῶν τὰ ἐς τὸ θεῖον ἅπαντα ἔχει⁷.

1. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 414.—Κατὰ τὸν Vasiliev ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἰουστίνου ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη ὅτι ὁ Τζάθιος ἦταν πράγματι πρὶν ἀπὸ τὴ βάπτισή του εἰδωλόλατρης (ὁ.π., σελ. 264).

2. Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 1, σελ. 285.

3. Γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Λαζικῆς βλ. E. Stein, *Histoire du Bas-Empire* τόμ. Β', Παρίσι 1949, σελ. 503-516, B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians* Βερολίνο 1960, σελ. 345-360 καὶ J. B. Burg, *History of the Later Roman Empire*, τόμ. Α', Ἀμστερνταμ 1966, σελ. 440-468.

4. Τὴν εὐκαιρία γιὰ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση στὴ Λαζικὴ καὶ γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Πέτρας ἔδωσε στὸ Χοσρόη τὸ 540 ὁ Λαζὸς βασιλιάς Γωβάζης Β', ὁ ὁποῖος τοῦ ζήτησε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν περσικὴ κηδεμονία στὸ βασίλειό του (Brown ing, ὁ.π., σελ. 180).

5. Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 1, σελ. 217.

6. Βλ. Diehl, ὁ.π., σελ. 381.

7. Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 1, σελ. 286. Πρβλ. Ἀ γ α θ ῖ α ς, σελ. 64 ...Ἰουστινιανῶ τε τῶ

¹Ήταν, λοιπόν, ό χριστιανισμός τó καλύτερο όπλο έναντίον τών Περσών, οί όποιοι μέ τόσο πείσμα διεκδίκησαν τή Λαζική σέ όλη τή διάρκεια τής βασιλείας του 'Ιουστίνου και του 'Ιουστινιανού. 'Η διαρκής προσπάθεια τής ιεραποστολής, πού τόν 6ο αιώνα άποτελοῦσε τή σπουδαιότερη, ίσως, πτυχή τής βυζαντινής διπλωματίας και τó προσωπικό ενδιαφέρον του 'Ιουστινιανού για τήν άνέγερση ή τήν επισκευή παλαιότερων εκκλησιών στα πλαίσια τής γενικής οίκοδομικής του πολιτικής, φαίνεται πώς συνέβαλαν ουσιαστικά όχι μόνο στη συντήρηση αλλά και στην ευρύτερη διάδοση τής χριστιανικής θρησκείας στους κόλπους τών Λαζών. 'Ο Προκόπιος άναφέρει στο *Περὶ Κτισμάτων* έργο του, άνάμεσα στα όχυρωματικά και οίκοδομικά έργα πού πραγματοποίησε ό 'Ιουστινιανός στη Λαζική, τήν άνανέωση μιᾶς παλαιᾶς εκκλησίας, ενῶ σέ άλλο σημείο τήν επισκευή ενός μοναστηρίου τών Λαζών στα 'Ιεροσόλυμα¹.

Πέρα όμως από τή διασφάλιση τών πολιτικῶν και άμυντικῶν του συμφερόντων, μέ τήν επικυριαρχία του επί τής χριστιανικής Λαζικής τó Βυζάντιο κέρδιζε και κάτι ακόμη: μέσω τής Λαζικής, μέ τή διάδοση του Χριστιανισμού και σέ άλλους γειτονικούς ύποτελεῖς της λαούς επεκτάθηκε έμμεσα ή πολιτική και ιδεολογική έπιρροή τής αυτοκρατορίας και σέ άλλες πιό απόμακρες περιοχές.

Τέτοιοι λαοί ήσαν οί Σκύθιοι και οί Σουανοί, *έθνη Λαζών κατήκοα*, όπως άναφέρει ό Προκόπιος², πού κατοικοῦσαν άνατολικά τής Λαζικής, βορειότερα οί 'Αφιλιοι και οί Μισιμιοι και πιό πάνω οί Ζήχοι, οί Σαγίνοι και οί 'Αλανοί. "Όλα αυτά τά μικρά έθνη είχαν άσπασθεῖ τόν Χριστιανισμό³ είτε μέσω τών Λαζών στους όποιους ύπῆρξαν ύποτελεῖς είτε μέσω βυζαντινῶν ιεραποστόλων, κάτι βέβαια πού δέν μνημονεύεται ευθέως από τις πηγές μας, σέ άντίθεση μέ τους 'Αβασγούς και τους Τζάνους, στους όποιους θ' άναφερθοῦμε εκτενέστερα παρακάτω. 'Η άποδοχή τής χριστιανικής θρησκείας από τά προαναφερθέντα βαρβαρικά έθνη και ή συμμαχία τους μέ τήν ύποτελή στο

'Ρωμαίων αυτοκράτορι καταπροέσθαι Γουβάζην τόν Λαζών εν τῷ τότε βασιλέα και άπαν τó έθνος, κατηκόους όντας και εῦνους και τας ές θεόν όμογνώμονας, οὐκ άνεκτά εδόκει οὐδέ όσιον μάλλον μέν οῦν και έπειράτο παντί σθένει άπώσασθαι ως τάχιστα τους πολέμιους. έλογίζετο γάρ και έδεδίδει, ως ει τῷ πολέμῳ κρατήσαιεν οί Πέρσαι και άπάσης επιλάβοιτο τής χώρας, οῦδέν έσται τó κωλύον αὐτούς άνά τόν Εὔξεινον Πόντον άδεώς ναυτιλλομένους τά ενδότατα τής 'Ρωμαίων άρχής άνιχνεύειν. Σ' αυτό τó χωρίο διαφαίνεται ή μεγάλη στρατηγική και άμυντική σπουδαιότητα πού είχε για τó Βυζάντιο ή Λαζική, τής όποιας μιᾶ ενδεχόμενη κατάληψη από τους Πέρσες θα μπορούσε ν' άποβεί μοιραία για τήν βυζαντινή πρωτεύουσα.

1. Προκόπιος 4, *Περὶ Κτισμάτων*, έκδ. Haury Λιψία 1964, σελ. 99-100 και 169. Πρβλ. Vasiliev, ό.π., σελ. 261-262.

2. Προκόπιος 2, *'Υπερ Πολέμων*, έκδ. Haury, Λιψία 1963, σελ. 494.

3. Προκόπιος 1, σελ. 291.— Πρβλ. Diehl, ό.π., σελ. 381 και Engelhardt, ό.π., σελ. 84.

Βυζάντιο Λαζική διευκόλυναν τις σχέσεις τους με την Αυτοκρατορία πού κατά κανόνα υπῆρξαν φιλικές¹. Ὁ Ἰουστινιανός, βέβαια, γιά νά συντηρεῖ τή φιλία τους τοὺς πρόσφερε κατὰ τὴν συνήθη πρακτικὴ του², ὑψηλὰ χρηματικὰ ποσὰ ὡς ἐτήσια ἐπιδόματα³.

Ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα ἔθνη, τίς καλύτερες σχέσεις μετὰ τὸ Βυζάντιο φαίνεται πὼς εἶχαν ἀναπτύξει οἱ Ἀψίλιοι, κατήκοοι τῶν Λαζῶν καὶ Χριστιανοὶ ἐκ παλαιού⁴, ἀφοῦ στὰ φρούριά τους φιλοξένησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 554 τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα κατὰ τὴν ἐκστρατεία τους ἐναντίον τῶν Μισιμιάνων⁵. Ἀξιοσημείωτο, ἐπίσης, εἶναι ὅτι οἱ Σαγῖνοι, μολονότι δὲν υπῆρξαν ὑποτελεῖς οὔτε τῶν Βυζαντινῶν οὔτε τῶν Λαζῶν, εἶχαν ἀσπασθεῖ τὸ Χριστιανισμό, ἐνῶ τοὺς ἱερεῖς τους τοὺς χειροτονοῦσαν οἱ ἐπίσκοποι τῶν Λαζῶν⁶.

Ὁ ρόλος πού ἐπαιξε ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου στὶς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου μετὰ τὴν περσικὴ αὐτοκρατορία, γίνεται σαφέστερος στὴν περίπτωση τῶν Ἰβήρων. Οἱ Ἰβηρες πού εἶχαν πρὸ πολλοῦ δεχθεῖ τὸν χριστιανισμό, μολονότι πολιτικὰ ἦσαν ὑποτεταγμένοι στοὺς Πέρσες⁷, ἔβλεπαν στὸ

1. Π. Πολάκη, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ ὁ κόσμος τῶν βαρβάρων* Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης (1953), σελ. 482-483. Ἐξάιρεση ἀποτέλεσαν οἱ Μισιμιανοὶ ἐναντίον τῶν ὁποίων πραγματοποιήθηκε στὰ 554 κάποια βυζαντινὴ ἐκστρατεία. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι μετὰ τὴν ἦττα τους οἱ ἀπεσταλμένοι τους στὸν βυζαντινὸ διοικητὴ τὸν παρεκάλεσαν νά μὴν ἐξοντώσει τὴ φυλὴ τους, ὑπενθυμίζοντάς του ὅτι ἦσαν Χριστιανοὶ (Bury, ὁ.π., σελ. 462-466).

2. Γι' αὐτὴ τὴν πρακτικὴ του ὁ Προκόπιος ἄσκησε δξύτατη κριτικὴ στὸν Ἰουστινιανὸ ἰδιαίτερα γιά τίς συνεχεῖς προσφορὲς χρημάτων στοὺς Οὐννοὺς (3, Ἀνέκδοτα, ἔκδ. Haurgy, Λιψία 1964, σελ. 71).

3. *Σωτήριχος δὲ ὁ στρατηγὸς αὐτίκα εἶχετο τῆς πορείας ἐφ' ἧπερ καὶ ἔσταλτο. Χριστιανὸν γὰρ ἐκ βασιλέως ἐκόμιζεν, ἐφ' ᾧ τοῖς προσοίκοις βαρβάροις κατὰ τὸ ξυμμαχικὸν διανέμοι, εἰθισμένον γε τοῦτο ἐκ πλείστον καὶ ἂν ἔτος γιγνόμενον* (Ἀγαθίας, σελ. 103). Πρβλ. Diehl, ὁ.π., σελ. 181.

4. Προκόπιος 2, σελ. 495-496.—Ἀγαθίας, σελ. 104.

5. Bury, ὁ.π., σελ. 463.

6. ...λέγουσι μὲν οὖν ὡς κατὰ τοὺς Τραϊανοῦ τοῦ Ῥωμαίων αὐτοκράτορος χρόνους κατάλογοι Ῥωμαίων στρατιωτῶν ἐνταῦθά τε καὶ μέχρι ἐς Λαζοὺς καὶ Σαγίνας ἴδρυντο. Τὰ δὲ νῦν ἄνθρωποι ἐνταῦθα οἰκοῦσιν οὔτε τοῦ Ῥωμαίων οὔτε τοῦ Λαζῶν βασιλέως κατήκοοι ὄντες, πλὴν γε δὴ ὅτι Χριστιανοὶ οὖσιν οἱ Λαζῶν ἐπίσκοποι τοὺς ἱερεῖς καθίστανται σφίσι. (Προκόπιος 2, σελ. 493).

7. Ἰβηρες, οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ οἰκοῦσι, πρὸς αὐταῖς πονταῖς Κασπίαις ἴδρυνται πύλαις, αἵπερ αὐτοῖς εἶτε πρὸς βορρᾶν ἄνεμον. καὶ αὐτῶν ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἐχομένη πρὸς τὰς ἡλίου δυσμὰς Λαζικὴ ἐστίν, ἐν δεξιᾷ δὲ πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον τὰ Περσῶν ἔθνη. οὗτος ὁ λεὼς Χριστιανοὶ τε εἰσι καὶ τὰ νόμιμα τῆς δόξης φυλάσσουνσι ταύτης πάντων μάλιστα ἀνθρώπων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κατήκοοι μὲντοι ἐκ παλαιού τοῦ Περσῶν βασιλέως τυγχάνουσιν ὄντες. (Προκόπιος 1, σελ. 56). Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς Σωζόμενος (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδ. J. Bidez - G. C. Hansen, Βερολίνο 1960, σελ. 59-61) καὶ Σωκράτης (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία PG 67, στ. 129, 132 καὶ 133) ἀναφέρουν ὅτι οἱ Ἰβηρες εἶχαν ἀσπασθεῖ τὸν Χριστιανισμό ἀπὸ τὸν 4ο αἰῶνα καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μ. Κωνσταντί-

πρόσωπο του βυζαντινού αυτοκράτορα τον φυσικό τους προστάτη. Η άμφιλεγόμενη στάση τους απέναντι στην περσική αυτοκρατορία και η ύποψια για ένδεχόμενη αποστασία τους στο Βυζάντιο επιβάλλουν στον Καβάδη την άμεση λήψη μέτρων για την κατοχύρωση της επικυριαρχίας του επί της Ίβηρας. Το 524 απευθύνει στους Ίβηρες διαταγή να εγκαταλείψουν τον Χριστιανισμό και να υιοθετήσουν τη θρησκεία του. Η αντίδραση από την πλευρά των Χριστιανών Ίβήρων υπήρξε άμεση. Ο βασιλιάς Γουργένης προσφεύγει στον Ίουστίνο και του ζητά διαβεβαιώσεις ότι οι βυζαντινοί δεν θα εγκαταλείψουν ποτέ τους Ίβηρες στις διαθέσεις των Περσών¹. Η άμεση ανταπόκριση του Βυζαντινού αυτοκράτορα με την αποστολή στρατευμάτων για ενίσχυση των ιβηρικών δυνάμεων προκάλεσε τον ιβηρο-περσικό πόλεμο που έληξε με την ήττα των Ίβήρων και την όριστική απώλεια της ανεξαρτησίας τους. Ο Γουργένης με την οικογένειά του και την πολυπληθή ακολουθία του κατέφυγαν για προστασία στην Κωνσταντινούπολη². Με την απόλυτη υπαγωγή τους υπό την περσική επικυριαρχία οι Ίβηρες έχασαν το δικαίωμα που είχαν να εκλέγουν οι ίδιοι το βασιλιά τους³.

Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα κατά την βασιλεία του Ίουστινιανού θα επιχειρήσουν να ενθρονήσουν το βασιλιά της επιλογής τους, ονόματι Ζαμαναρζό ο όποιος, όπως άλλοτε ο Γουργένης, θα προσφύγει για υποστήριξη στον αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Όπως συνέβαινε με όλους τους άλλοθενείς βασιλείς και ήγεμόνες που προσέφευγαν στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσουν τη φιλία του βυζαντινού αυτοκράτορα, η υποδοχή του από το αυτοκρατορικό ζεύγος και τη βυζαντινή αύλη υπήρξε λαμπρή. Παρά τη θερμή υποστήριξη του Ίουστινιανού, η προσπάθεια του Ζαμαναρζού, όπως άλλοτε του Γουργέ-

νου. Για τις άπαρχές του Χριστιανισμού στην Ίβηρία βλ. P. Peeters, *Les débuts du christianisme en Georgie d'après les sources hagiographiques*, An. Boll. 50 (1932), σελ. 5-58 και Πατούρα, *ό.π.*, σελ. 216-217.— Γενικά για την ιστορία των Ίβήρων κατά την αρχαιότητα βλ. D. M. Lang, *The Georgians*, Λονδίνο 1966.

1. Τότε δὲ αὐτοὺς ἤθελε Καβάδης ἐς τὰ νόμιμα τῆς αὐτοῦ δόξης βιάζεσθαι καὶ αὐτῶν τῶ βασιλεῖ Γουργένη ἐπέστελλε τὰ τε ἄλλα ποιεῖν ἢ Πέρσαι νομίζουσι καὶ τοὺς νεκροὺς τῆ γῆ ὡς ἤμισα κρύπτειν, ἀλλ' ὄρουσι τε ὑπτεῖν καὶ κυσὶν ἀπαντας, διὸ δὴ Γουργένης προσχωρεῖν Ίουστίνῳ βασιλεῖ ἤθελε τὰ τε πιστὰ ἠξίου λαβεῖν, ὡς οὔποτε Ίβηρας καταπροήσονται Πέρσαις Ῥωμαῖοι. (Προκόπιος 1, σελ. 56). Πρβλ. Vasiliev, *ό.π.*, σελ. 270 και Κατερίνας Συνέλλη, *Οἱ διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας ἕως τὸν στ' αἰῶνα*, Ἀθήνα 1986, σελ. 114.

2. Λεπτομέρειες για τον ιβηροπερσικό πόλεμο βλ. Προκόπιος 1, σελ. 56-58 και Vasiliev, *ό.π.*, 270-272 — Με την «ἀπέραντο εἰρήνην» του 532 ἡ Ίβηρία παρέμενε στην επικυριαρχία των Περσών, ἐνῶ στοὺς Ίβηρες φυγάδες τῆς Κωνσταντινούπολης δινόταν ἡ δυνατότητα νὰ ἐπιλέξουν ἂν θὰ παρέμεναν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἢ θὰ ἐπέστρεφαν στὴ χώρα τους. (βλ. Συνέλλη, *ό.π.*, σελ. 116).

3. Προκόπιος 1, σελ. 285.

νη, απέτυχε και στο έζις οι Πέρσες επέβαλαν στους Ίβηρες τὸν βασιλιά τῆς ἐπιλογῆς τους¹.

Μολονότι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ βυζαντινὴ διπλωματία δὲν μπόρεσε νὰ θέσει ὑπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχό της τὴν Ίβηρία, ὥστόσο ἀσκοῦσε πάνω της κάποια ἐπιρροή, πού ὀπωσδήποτε ἐνοχλοῦσε τοὺς Πέρσες. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἄρνηση τῶν Ίβήρων νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Χριστιανισμό —παράγων πού προσδιόριζε τὴν ἰδεολογικὴ τους ἐξάρτηση ἀπὸ τὸ Βυζάντιο— καὶ ἡ ἀπροκάλυπτη προτίμησή τους στὸ πρόσωπο τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἦταν τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού τοὺς καθιστοῦσαν συμμάχους ἀμφιλεγόμενους καὶ ἐν πολλοῖς ἐπικίνδυνους.

2. Ἀβασγοί, Τζάνοι

Οἱ προσπάθειες πού κατέβαλαν τὸν 6ο αἰώνα οἱ βυζαντινὲς ἀρχές καὶ ἡ βυζαντινὴ διπλωματία γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ προσέγγιση ἢ τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου δὲν περιορίστηκαν μόνο σ' ἐκείνους πού εἶχαν ὡς τότε δεχθεῖ κάποια ἄμεση ἢ ἔμμεση ἐπιρροή ἀπὸ τὸ Βυζάντιο· ἐπεκτάθηκαν καὶ σὲ ἄλλα πιὸ ξένα ἔθνη, τὰ ὁποῖα σὲ πιθανὴ συμμαχία τους μὲ τοὺς Πέρσες (ἢ διπλωματία της ὡς γνωστὸν ἐκινεῖτο στὴν ἴδια κατεύθυνση) ἢ μὲ τὶς αὐτόνομες πολεμικὲς δραστηριότητές τους θὰ ἔθεταν σὲ κίνδυνο τὰ βορειοανατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας.

Οἱ Ἀβασγοὶ καὶ οἱ Τζάνοι δὲν ἐξαιρέθηκαν ἀπὸ τὸ εὐρὸ πρόγραμμα ἰδεολογικῆς τουλάχιστον ὑποταγῆς βαρβαρικῶν λαῶν πού μὲ ἐπιτυχία συνέλαβε καὶ ἐφάρμοσε ὁ Ἰουστινιανός². Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση οἱ συνθῆκες εἶχαν ὠριμάσει ἀφοῦ, ὅπως ἀναπτύξαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε εὐρέως διαδοθεῖ στὰ «ἔθμορά» τους ἔθνη. Ἡ Ἀβασγία, ὑποτελὴς τῆς Λαζικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία τὴ χῶριζε ἡ χῶρα τῶν Ἀφιλίων, ἐκτεινόταν στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ διοικεῖτο ἀπὸ δύο τοπικοὺς ἄρχοντες. Οἱ κάτοικοί της παρὰ τὴ γειτνίασή τους μὲ τοὺς χριστιανοὺς Λαζοὺς καὶ Ἀφιλίους παρέμεναν μέχρι τὸν 6ο αἰώνα ξένοι πρὸς τὸ Χριστιανισμό, πιστοὶ στὰ εἴδωλα³. Οἱ σχέσεις τους μὲ τὸ Βυζάντιο ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστι-

1. Μαλάλας, σελ. 429 καὶ Θεοφάνης σελ. 216.— Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σελ. 271, Burg, ὁ.π., σελ. 469.— Diehl, ὁ.π., σελ. 384.— Ο W. Allen, *A History of the Georgian People*, Λονδίνο 1932 (ἀνατύπωση 1971), τοποθετεῖ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ζαμαναρζοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 527.

2. Εὐρὸ πρόγραμμα διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ ἱεραποστολὲς ἐφαρμόστηκε κατὰ τὸν 6ο αἰώνα κυρίως στὴν Ἀφρικὴ καὶ νότια Ἀραβία. Βλ. Aug. Audouin, *La diffusion du christianisme en Afrique, au sud des territoires soumis à Rome, après le Ve siècle*, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Comptes rendues des séances de l'année 1942), σελ. 202-216.— L. Duchesne, *Les missions chrétiennes au sud de l'Empire romain*, Mélanges d'Archéologie et d'histoire XVIe année 1896, σελ. 79-122.

3. A. Kollautz, *Abasgen*, Reallexikon der Byzantinistik τόμ. Α', σελ. 27.

νιανοῦ, περιορίζονταν, ὅπως μαρτυροῦν οἱ πηγές, στὸ ἐμπόριο εὐνούχων, τοὺς ὁποίους οἱ εὐγενεῖς καὶ ἄρχοντες τῆς χώρας προωθοῦσαν στὴν Κωνσταντινούπολη ἔναντι ὑψηλῆς ἀμοιβῆς. ...καὶ ἀπ' αὐτοῦ τῶν ἐν Ῥωμαίοις εὐνούχων οἱ πλεῖστοι καὶ οὐχ ἥκιστα ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτῆς γένος Ἀβασγοὶ ἐτύγχανον ὄντες, σχολιάζει ὁ Προκόπιος, καὶ συνεχίζει ἐπὶ τούτου δὲ Ἰουστινιανοῦ βασιλεύοντος ἅπαντα Ἀβασγοῖς ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον τετύχηκε μεταμίχθῃσθαι, τὰ τε γὰρ χριστιανῶν δόγματα εἴλοντο καὶ αὐτοῖς Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς τῶν τινα ἐκ παλατίου εὐνούχων στείλας, Ἀβασγὸν γένος, Εὐφρατᾶν ὄνομα, τοῖς αὐτῶν βασιλεῦσι διαρρήδη ἀπέειπε μηδένα τὸ λοιπὸν ἐν τούτῳ τῷ ἔθνει τὴν ἀρρενωπίαν ἀποφιλοῦσθαι σιδήρῳ βιαζομένης τῆς φύσεως¹. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ἀβασγῶν πιστεύεται ὅτι πραγματοποιήθηκε γύρω στὰ 543-546 καὶ εἶχε ἄμεσα ἀποτελέσματα². Οἱ Ἀβασγοὶ ἄκουσαν ἄσμενοι τὰ νέα ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα καὶ παίρνοντας θάρρος ἀπὸ τὴ μεσολάβησή του τὸ ἔργο τοῦτο, τὸν εὐνοουχισμὸ δηλ. τῶν παιδιῶν τους, σθένει παντὶ διεκώλυνον³.

Ἡ περίπτωση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἀβασγῶν, καθὼς περιγράφεται μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια ἀπὸ τὸν Προκόπιο, δείχνει πόσο ἡ εὐέλικτη βυζαντινὴ διπλωματία λειτούργησε τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔξυπνα καὶ ἀποτελεσματικά. Ἡ προσεκτικὴ διερεύνηση τῶν δυνατῶν τρόπων προσέγγισης ἑνὸς ξένου πρὸς τὸ Βυζάντιο λαοῦ ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους διπλωμάτες καὶ τοὺς ἀνεπίσημους «πράκτορες» (κυρίως ἐμπόρους) ἀποτελοῦσε βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο ἐπέμβαση τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν σὲ ξένη χώρα.

Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ σὲ εὐρεῖα κλίμακα διαδεδομένη πρακτικὴ τοῦ εὐνοουχισμοῦ τῶν παιδιῶν, γνωστὴ στὸ Βυζάντιο καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπόριό τους, εἶχε προκαλέσει μεγάλη δυσαρέσκεια στοὺς κόλπους τῶν κατοίκων ...ἐδεδίει γὰρ αὐτῶν [Ἀβασγῶν] ἕκαστος μὴ ποτε παιδίον πατρὸς εὐπρεποῦς γένηται⁴. Ἡ εὐκαιρία γιὰ ἐπέμβαση τῆς αὐτοκρατορίας στὰ πράγματα τῶν Ἀβασγῶν ἦταν μοναδική. Ἡ ἐπιχείρηση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους συνοδεύθηκε ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ πρὸς τοὺς ἄρχοντες ἐντολὴ μέσω τοῦ Εὐφρατᾶ, γιὰ ἀπαγόρευση τοῦ εὐνοουχισμοῦ. Ἡ λήψη αὐτοῦ τοῦ μέτρου γιὰ τὴν ἐπίλυση ἑνὸς σοβαροῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ἦταν φυσικὸ νὰ καταστήσει πειστικότερους τοὺς βυζαντινοὺς ἱεραποστόλους γιὰ τὸν ἀνθρωπιστικὸ χαρακτήρα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εὐκολότερη τὴν ἐποδοχὴ του κυρίως ἀπὸ τὸν ἀπλὸ λαό. Ἐπίσης, ὁ Ἰουστινιανός, κατὰ τὴ συνήθη σὲ τέτοιες περιπτώσεις πρακτικὴ του, γιὰ νὰ διευκολύνει τοὺς πιστοὺς Ἀβασγοὺς στὴν ἄσκηση τῶν θρησκευτικῶν τους καθη-

1. Προκόπιος 2, σελ. 499.— Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἔκδ. Bidez - Parmentier, Λονδίνο 1964, σελ. 170.

2. Βλ. Rubin, ὁ.π., σελ. 348-349.— Burg, ὁ.π., σελ. 444.— Πολάκη, ὁ.π., σελ. 483 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 22α.

3. Προκόπιος 2, σελ. 500.

4. Στὸ ἴδιο, σελ. 500.

κόντων και για να δώσει την ευκαιρία σε άλλους άπιστους ακόμη να προσηλυτιστούν ίδρυσε εκκλησία αφιερωμένη στη Θεοτόκο και έστειλε ιερείς με σκοπό άπαντα αυτούς ήθη των χριστιανών εκδιδάσκεισθαι¹.

Οι έλπίδες όμως των Άβασγών ότι θα ζήσουν ελεύθεροι μετά την καθαίρεση, με τη βοήθεια του βυζαντινού αυτοκράτορα, των τυράννων-βασιλέων τους, έπρόκειτο σύντομα να διαψευστούν. Το έργο της θρησκευτικής προπαγάνδας ακολούθησε ή στρατιωτική κατοχή με την άποστολή βυζαντινών στρατιωτικών φρουρών και με το πρόσχημα της ανάγκης διοίκησης και προστασίας της χώρας. Οι Άβασγοί, δείσαντες μή Ρωμαίων δοῦλοι τὸ λοιπὸν ἔσονται, ...καί ἐς ἀγαθῶν ἐκπεπωκότες ἀπόγνωσιν τὰ πρότερον δόξαντα σφίσι μοχθηρὰ εἶναι τῶν ἐπιγενομένων ἄτε πονηροτέρων ὄντων, επαναστατούν, εκλέγουν νέους βασιλείς (τὸν Όψίτη και τὸν Σκεπαρνᾶ) και προσφεύγουν στην προστασία της Περσίας². Στην άποστασία και στις κινήσεις των Άβασγών με σκοπό να μείνουν ελεύθεροι, ο Ίουστινιανός απάντησε με εκστρατεία εναντίον τους υπό τὸν Βέσσα, κατά την οποία οι Άβασγοί ήττήθηκαν κατά κράτος και ή χώρα τους, κατά τή μαρτυρία του Προκοπίου, κατέστη ἔρημος³.

Η αντίδραση του Ίουστινιανού στην άποστασία των Άβασγών αντανakλά σαφέστατα την πολιτική διάσταση του εκχριστιανισμού τους και προδίδει τις προθέσεις του βυζαντινού αυτοκράτορα. Οι στρατιωτικές του επιχειρήσεις και ή άδίστακτη συμπεριφορά των στρατηγών του απέναντι στους ήδη εκχριστιανισθέντες Άβασγούς αποκαλύπτουν τούς καθαρά πολιτικούς του στόχους που δὲν ήταν άλλοι παρά ή ύποταγή της Άβασγίας και ενδεχομένως ή ένσωμάτωσή της στην αυτοκρατορία. Μετά την άποτυχία του, λοιπόν, να την καθυποτάξει με ειρηνικό τρόπο (μολονότι τὸ ἐγγχείρημα τοῦ εκχριστιανισμού τους πέτυχε) δὲν δίστασε να επιτύχει τὸ στόχο του με την χρήση των ὅπλων.

Τήν αντίθετη ἀκριβῶς ὁδὸ ἀκολούθησε ὁ Ίουστινιανός στην περίπτωση των Τζάνων⁴ πρώτα τούς υπέταξε στρατιωτικά και στη συνέχεια προέβη στὸν εκχριστιανισμό τους. Οι Τζάνοι ζούσαν σε μιὰ απρόσιτη περιοχή του Καυκάσου νοτιοανατολικά της Μαύρης Θάλασσας ανάμεσα στη Λαζική και την

1. Στο ίδιο, σελ. 500 και Εὐάγριος, σελ. 170.

2. Προκόπιος 2, σελ. 526-527 (Haury).

3. Λεπτομερὴ περιγραφή της βυζαντινῆς εκστρατείας στη χώρα των Άβασγών και των γεγονότων που διαδραματίστηκαν μέχρι τὸ τέλος του πολέμου βλ. στὸν Προκόπιο 2, σελ. 527-530.— Πρβλ. Rubin, ὅ.π., σελ. 349-350 και Burg, ὅ.π., σελ. 444-446. Ὁ Burg (σελ 446) ἀναφέρει ότι οι Άβασγοί δὲν εξαφανίστηκαν παντελῶς, ὅπως ὑπονοεῖ ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ ἐμφανίζονται πάλι στὸ προσκήνιο της ιστορίας 150 περίπου χρόνια ἀργότερα στην εποχή του Ίουστινιανού Β΄

4. O Bryer, *Some notes on the Laz and Tzan*, ὅ.π., σελ. 174, διατείνεται ότι οι Λαζοί και οι Τζάνοι είναι οὐσιαστικά ὁ ἴδιος λαός ή τουλάχιστον ότι οι Τζάνοι είναι λαζική φυλή.

Ἄρμενιαι¹. Ὁ Προκόπιος τοὺς περιγράφει ὡς ἐξῆς: αὐτόνομοι μὲν Τζάνοι ἐκ παλαιοῦ καὶ ἀναρχοὶ ὄκουν, θηριώδη τινὰ βιοτὴν ἔχοντες θεοὺς μὲν τὰ τε ἄλση καὶ ὄροις καὶ ἄλλα ἄττα ζῶα ἡγούμενοί τε καὶ σέβοντες, ἐν ὄρεσι δὲ οὐρανομηκεσί τε καὶ ἀμφιλαφέσι τὸν πάντα αἰῶνα δίαιταν ἔχοντες, γῆν δὲ οὐδαμῆ γεωργοῦντες, ἀλλὰ ληστεύοντες τε καὶ τοῖς φωρίοις αἰεὶ ἀποζῶντες...². Γίνεται φανερό ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἄγρια εἰδωλολατρικὴ φυλὴ, τελείως ἀποκομμένη ἀπὸ τὸν πολιτισμένο κόσμον τῆς Ἀνατολῆς, λόγῳ τῶν εἰδικῶν γεωγραφικῶν καὶ κλιματολογικῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τις ὁποῖες ζοῦσε. Ἡ ἀδυναμία νὰ καλλιεργήσουν τὴ γῆ τους καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἐπιβίωση καθιστοῦσαν τοὺς Τζάνους ἐχθροὺς ἐπικίνδυνους γιὰ τὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ προέβαιναν συχνὰ σὲ ληστρικές ἐπιδρομὲς καὶ ἐρημώσεις «ὀμόρων» τοὺς περιοχῶν³. Γύρω στὰ 506, μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπιδρομὴ τῶν Τζάνων στὸν Πόντο, οἱ Βυζαντινοὶ ὑποχρεώθηκαν νὰ τοὺς καταβάλουν ἐτήσιο φόρο μὲ τὸν ὅρο νὰ σταματήσουν τις ἐπιδρομὲς τους στὸ Βυζάντιο⁴. Ἐκεῖνοι ὅμως παραβιάζοντας τὴ συμφωνία καὶ ἐπιπορευόμενοι —ἀπροσδόκηταί τε ἐμπύπτοντες ἐκ τοῦ ἐπὶ πλεῖστον ἐκακούργουν οὐκ Ἀρμενίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς αὐτῶν ἐχομένους Ῥωμαίους μέχρι εἰς θάλασσαν. Καὶ μολονότι συχνὰ ἠττῶντο ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλώσιμοι παντάπασιν οὐκ ἐγίνοντο χωρίων ἰσχύ⁵.

Ὁ πρωτόγονος, λοιπόν, τρόπος ζωῆς τους, ἡ ἀπομόνωσή τους, καὶ οἱ ἐχθρικές τους μόνον σχέσεις μὲ τὴν αὐτοκρατορία (μέχρι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται ἄλλη ἐπαφὴ μὲ τὸ Βυζάντιο παρὰ μόνον οἱ ληστρικές ἐπιδρομὲς τους) καθιστοῦν ἀδύνατη τὴν προσέγγισή τους μὲ εἰρηνικὰ μέσα. Ὁ Ἰουστινιανὸς παρὰ τὴν ἀντίθετη συνήθως πρακτικὴ του καταφεύγει στὴ βίαιη ὑποταγὴ τους μὲ τὴ χρήση τῶν ὅπλων.

Οἱ Τζάνοι, ἀφοῦ ὑποτάχθηκαν ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Τζίττα, τὴν δόξαν ἐπὶ τὸ εὐσεβὲς αὐτίκα μετέθεντο ἅπαντες Χριστιανοὶ γεγεννημένοι, τὴν τε δίαιταν ἐπὶ

1. Προκόπιος 1, σελ. 77 — Ὁ Ἀγαθίας (σελ. 174) ἀναφέρει ἀκόμη ἓνα στοιχεῖο στὸν γεωγραφικὸ προσδιορισμὸ τῆς Τζανικῆς, προσθέτοντας ὅτι οἱ Τζάνοι οἰκοῦσι τὰ πρὸς νότον ἄνεμον τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ὑπὸ Τραπεζοῦντα τὴν πόλιν. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ διαφαίνεται ἡ δυνατότητά τους γιὰ πρόσβαση στὶς βυζαντινὲς κτήσεις τοῦ Πόντου. Ἀκριβὴ προσδιορισμὸ τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῆς Τζανικῆς κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ ἀργότερα ἐπιχειρεῖ ὁ B r y e r, *Some notes on the Laz and Tzan*, σελ. 161-168.

2. Προκόπιος 4, *Περὶ κτισμάτων*, σελ. 95-96

3. ...ληστεῖαις μὲν χρώμενοι ἐς τοὺς περιοίκους Ῥωμαίους, δίαιταν δε σκληρὰν ὑπερφινῶς ἔχοντες καὶ τοῖς φωρίοις αἰεὶ ἀποζῶντες, οὐ γάρ τι ἐς βρωσιν αὐτοῖς ἀγαθὸν ἢ γῆ ἔφερε. (Προκόπιος 1, σελ. 77). — Πρβλ. D i e h l, ὁ.π., σελ. 385. — Π ο λ ἄ κ η, ὁ.π., σελ. 485 καὶ E n g e l h a r d t, ὁ.π., σελ. 23.

4. διὸ δὴ αὐτοῖς χρῆσιον τακτὸν ἀνὰ πᾶν ἔτος ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς ἐπεμπεν, ἵψ' ὧ δὴ μίποτε λήσονται τὰ ἐκείνη χωρία. (Προκόπιος 1, σελ. 77-78). — Πρβλ. E. S t e i n, *Histoire du Bas-Empire* τόμ. Β', Παρίσι 1949, σελ. 105.

5. Προκόπιος 1, σελ. 78.

τὸ ἡμερώτερον μεθηρομόσαντο¹. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἤττα καὶ τὴν ὑποταγὴ τοὺς δείχνει ὅτι τὸ βυζαντινὸ στρατὸ ἀκολούθησε στὴ Τζανική καὶ ὁμάδα ἱεραποστόλων. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία θὰ ἔπαιζε μεγαλύτερο ἴσως ρόλο ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴ ὑποταγὴ τοὺς στὴν παγίωση καὶ σταθεροποίηση τῆς σχέσης τοὺς μὲ τὸ Βυζάντιο. Γιὰ ἓνα λαὸ σὰν τοὺς Τζάνους, ἄγριο καὶ φιλοπόλεμο, δὲν ἀρκοῦσε μόνο ἡ στρατιωτικὴ κατοχή ἢ ἰδεολογικὴ προπαγάνδα θὰ τὸν καθιστοῦσε ἴσως σύμμαχο πιστὸ καὶ ἀφοσιωμένο. Ἀμεση εὐνοϊκὴ συνέπεια γιὰ τὸ Βυζάντιο ὑπῆρξε ἡ στρατολόγηση ἐπίλεκτων στρατιωτῶν μέσα ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν νέων ὑποτελῶν του².

Ὁ Ἰουστινιανός, ὅμως, φοβούμενος μήπως, παρὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ ὑποταγὴ τοὺς, ἐπαναλάβουν τὶς ληστρικές ἐπιδρομὲς τοὺς, ἀποφάσισε νὰ δημιουργήσῃ στὴ χώρα τοὺς τέτοιες προϋποθέσεις πού ὄχι μόνο θὰ καθιστοῦσαν ἀδιαμφισβήτητὴ τὴν ἐπικυριαρχία του, ἀλλὰ θὰ συνέβαλαν καὶ στὴν οὐσιαστικὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς διαβίωσής τοὺς. Σαφὴ εἰκόνα τοῦ μεγάλου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου πού πραγματοποιοῦσε ὁ Ἰουστινιανός στὴ χώρα τῶν Τζάνων μᾶς παρέχει ὁ Προκόπιος μὲ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ «περὶ κτισμάτων» ἔργο του: *Δύσσοδος ἦν ἡ Τζανικὴ λίαν καὶ ἀφιππος ὄλωσ, κορημοῖς τε πανταχόθεν καὶ χώροις περικεκλεισμένη ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ὑλώδεσιν, ἤπερ μοι εἴρηται καὶ ἀπ' αὐτοῦ Τζάνοις ἐπιμίγνυσθαι τοῖς πλησιοχώροις ἀμήχανον ἦν, ἀλλὰ κατὰ μόνας ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀπηγριωμένοι θηρίων τρόπον τὴν δίαιταν εἶχον. Τὰ τοίνυν δένδρα ἐκτεμῶν ἅπαντα, οἷσπερ τὰς ὁδοὺς ξυνέβαινε ξυμποδίζεσθαι, καὶ τὰς ἐκεῖνη δυσχωρίας μεθαρμοσάμενος, εὐπετεῖς τε αὐτὰς καὶ ἱπασίμους καταστησάμενος, ἐπιμίγνυσθαι αὐτοὺς κατὰ ταυτὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις καὶ προσχωρεῖν τῇ ὁμίλῃ τῶν πλησιοχώρων πεποιήκεν. ἔπειτα δὲ αὐτοῖς ἐκκλησίαν ἐν χωρίῳ Σχαμαλινίχων καλουμένῳ δειμάμενος, ἱερῶσθαί τε διεπράξατο καὶ μυστηρίων μεταλαμβάνειν λιταῖς τε τὸν θεὸν ἰλεοῦσθαι, καὶ τὰ ἄλλα ἐξοσιοῦσθαι, συνιέντες ὡς ἄνθρωποι εἶεν. καὶ φρουρία δὲ οἰκοδομησάμενος πανταχόθι τῆς χώρας φρουρούς τε ἐνταῦθα Ῥωμαίων στρατιωτῶν ἰδρυσάμενος βεβαιότατα, Τζάνοις ἐς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὰς ἐπιμιξίας ἀκωλύτως πεποιήκεν... καὶ συνεχίζει μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν φρουρίων³.*

Τὸ ἐνδιαφέρον του, λοιπόν, ἐπικεντρώνεται στὴ διάνοιξη δρόμων ὡς κίνητρο γιὰ ἐμπορικὲς συναλλαγές μὲ τοὺς «προσοίκους» τοὺς λαοὺς, στὴ μετατροπὴ τῆς ἄγονης γῆς τοὺς σὲ καλλιεργήσιμη, στὴν ἴδρυση ἐκκλησίας γιὰ

1. Ὁ.π., σελ. 78 καὶ Προκόπιος 4, *Περὶ κτισμάτων*, σελ. 96. Τὸ ὄνομα τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ ἀναγράφεται στὸ «Υπερ Πολέμων» ὡς Σίττας καὶ στὸ «Περὶ Κτισμάτων» ὡς Τζίττας.

2. Προκόπιος 4, σελ. 78.

3. Προκόπιος 4, *Περὶ κτισμάτων*, σελ. 96-97.— Πρβλ. B r y e r, *Some notes on the Laz and Tzan*, σελ. 161.

τις θρησκευτικές τους ανάγκες, αλλά πρὸ παντὸς στὴν πανταχόθι τῆς χώρας ἀνέγερση φρουρίων. Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὴν κατασκευὴ πολλῶν φρουρίων σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἵδρυση μιᾶς μόνο ἐκκλησίας, διαφαίνεται ἡ πρόθεση τοῦ αὐτοκράτορα νὰ κάνει ἔντονη τὴ στρατιωτικὴ, κυρίως, παρουσία τοῦ Βυζαντίου στοὺς νέους ὑποτελεῖς του καὶ νὰ τοὺς θυμίζει ὅτι «δὲν εἶναι μόνο ὁ Χριστιανισμὸς ποὺ τοὺς συνδέει μὲ τὸν αὐτοκράτορα»¹.

Κατὰ συνέπεια, ἐκεῖνο ποὺ κυρίως ἐνδιέφερε τὸν Ἰουστινιανό, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν Ἀβασγῶν, δὲν ἦταν τόσο ὁ ἐκχριστιανισμὸς καὶ ἐκπολιτισμὸς τῆς βάρβαρης φυλῆς τῶν Τζάνων ὅσο ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ὑποταγὴ τους, γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς ὁποίας, βέβαια, χρησιμοποίησε καὶ εἰρηνικὰ μέσα, ὅπως ἦταν ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς γῆς. Ὅπως δὲ κατὰ ποτε κατάφερε ἡ αὐτοκρατορία μὲ τὴ στρατιωτικὴ ὑποταγὴ καὶ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ἀβασγῶν καὶ τῶν Τζάνων νὰ ὑπαγάγει στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς δύο ἀκόμη ἐπικίνδυνους βαρβαρικοὺς λαοὺς ἀπὸ τὸ μέτωπο τοῦ Καυκάσου².

3. Οὔνοι, Ἐρουλοὶ, Γότθοι

Ἐνας ἄλλος λαὸς τοῦ Καυκάσου ποὺ γνώρισε τὸν Χριστιανισμὸ κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα ἦταν οἱ Οὔνοι. Μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ προγενέστεροι χαρακτηρίζουν διάφορες βαρβαρικές φυλές τῆς περιοχῆς, ποὺ βέβαια δὲν ταυτίζονται μεταξὺ τους, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς κοινῆς καταγωγῆς³. Ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν οἱ Σάβειροι Οὔνοι καὶ οἱ Οὔνοι τοῦ Βοσπόρου γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν ὁποίων, ὅπως ἀναφέρουν οἱ πηγές, ἔγινε παρέμβαση τόσο ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς βυζαντινὲς ἀρχές.

Οἱ Σάβειροι ζοῦσαν βόρεια τοῦ Καυκάσου, σὲ μιὰ περιοχὴ ποὺ ἐκτεινόταν ἀνάμεσα στὸν Εὐξείνιο Πόντο καὶ τὴν Κασπία Θάλασσα⁴. Ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία μποροῦσαν νὰ περνοῦν τὶς Κάσπιες Πύλες —ἐφόσον ζοῦσαν πίσω ἀπ' αὐτὲς— καὶ νὰ εἰσβάλουν στὴ Λαζικὴ καὶ τὴν Ἰβηρία τοὺς καθιστοῦσε ἐχθρὸ

1. H.- G. B e c k, *Christliche Mission und Politische Propaganda im Byzantinischen Reich*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo, XIV, La conversione a christianesimo nell'Europa dell'alto medioevo, Spoleto 14.4-20.4.1966, Σπολέτο 1967, σελ. 665-666.— E n g e l h a r d t, ὁ.π., σελ. 24.

2. Στὴν περίπτωση τῶν Τζάνων ἡ προσπάθεια τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν εἶχε μόνιμα ἀποτελέσματα, ἀφοῦ ἐπανεμφανίσθηκαν μὲ ληστρικές ἐπιδρομὲς 30 χρόνια ἀργότερα (558) καὶ χρειάστηκε νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον τους καὶ νὰ τοὺς ὑποτάξει ὁ στρατηγὸς Θεόδωρος, ὁμόφυλός τους, καὶ γνώστης τῶν προβλημάτων τῆς Τζανικῆς. (Ἄ γ α θ ί α ς, σελ. 164, καὶ S t e i n, ὁ.π., σελ. 516).

3. Βλ. G. M o r a v c s i k, *Byzantinoturcica*, τόμ. Β', Βερολίνο 1958, σελ. 231-237.

4. Τοῦ ἴδιου, *Byzantinoturcica*, τόμ. Α', Βερολίνο 1958, σελ. 67-69.— V a s i l i e v, ὁ.π., σελ. 314, 316.

επικίνδυνο τόσο για τὸ Βυζάντιο ὅσο και γιὰ τὴν περσικὴ αὐτοκρατορία. Εἶναι ἀλήθεια, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Vasiliev, ὅτι ἡ διαφύλαξη τῶν Κασπίων Πυλῶν, «was the most essential point in political relations» μεταξὺ τοῦ Βυζαντίου, τῆς Περσίας, τῆς Λαζικῆς καὶ τῆς Ἰβηρίας¹. Μέχρι τὸ 562 ἡ φύλαξη καὶ ὀχύρωση τοῦ στρατηγικοῦ αὐτοῦ σημείου ἀποτελέσεν ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα θέματα τῶν διπλωματικῶν σχέσεων Περσίας-Βυζαντίου ἀφοῦ ἦταν «σημεῖο-κλειδί, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο γίνονταν καὶ στὸ ὁποῖο μπορούσαν νὰ ἀποκρουστοῦν σχετικὰ εὐκόλα οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς ποὺ ἀπειλοῦσαν σὲ ἴδιο βαθμὸ σχεδὸν τὰ ἐδάφη καὶ τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν»². Μιὰ ἀπὸ τὶς καταστρεπτικότερες ἐπιδρομὲς τῶν Σαβείρων σὲ βυζαντινὰ ἐδάφη ὑπῆρξε ἐκείνη τοῦ 515 κατὰ τὴν ὁποία προσέβαλαν τὶς ἐπαρχίες τοῦ Πόντου καὶ ἐρήμωσαν τὴν Καππαδοκίαν³.

Ἡ στρατηγικὴ θέση ποὺ κατεῖχαν καὶ ἡ δυνατότητά τους νὰ περνοῦν εὐκόλα, ὅπως προαναφέρθηκε, τὶς Κάσπιες Πύλες, προσδιόριζαν καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὶς δύο αὐτοκρατορίες τῆς ἐποχῆς, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν περσικὴ. Ἡ συμμαχία τους πότε μὲ τὴ μιὰ καὶ πότε μὲ τὴν ἄλλήν ἦταν συγκυριακὴ, ἀσταθῆς καὶ πάντα ἀμφιλεγόμενη. Ἐπιβεβαίωση τῶν παραπάνω ἀποτελεῖ ἡ περικοπὴ ἀπὸ τὴν «Ἱστορία» τοῦ Ἀγαθία μὲ τὴν ἐξῆς περιγραφή: τοῦτο γὰρ τὸ γένος μέγιστόν γε ἐστὶ καὶ πολυάνθρωπον φιλοπόλεμόν τε ἐς τὰ μάλιστα καὶ ἀρπαλέον καὶ οἷον δὴ οὖν αἰεὶ τὴν ἀθνηϊαν ἐφίεσθαι ἐπιτρέχειν μισθοῦ τε ἔνεκα μόνον καὶ τῆς ἐπὶ τῇ λείᾳ ἐλπίδος νῦν μὲν τούτοις, νῦν δὲ ἐκείνοις, νῦν δὲ ἄλλω τῷ ξυμμαχεῖν καὶ ξυνδιακινδυνεύειν ἐς τὸναντία μεταβαλλόμενον πολλάκις μὲν γὰρ τοῖς Ῥωμαίοις, πολλάκις δὲ τοῖς Πέρσαις κατ' ἀλλήλων παραταττομένοις ξυνήσαντο τοὺς ἀγῶνας, ἐν ὀλίγῳ τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐφ' ἑκατέρους τραπέντες καὶ μισθαρήσαντες⁴. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς διπρόσωπης καὶ προδοτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν Σαβείρων ἀποτελεῖ ἡ περίπτωσις τοῦ Οὔνου ἡγεμόνα Ζίλγιβι, ὁ ὁποῖος ἐνῶ εἶχε κάνει ἐνορκὴ συμφωνία γιὰ συμμαχία μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς μὲ ἀντάλλαγμα δῶρα πολλὰ καὶ σύνταξιν, δὲν δίστασε σύντομα καὶ συγκυριακὰ νὰ περάσει στὸ ἄλλο στρατόπεδο, δηλ. στοὺς Πέρσας, καὶ νὰ στραφεῖ ἐναντίον τῶν πρώτων. Ἡ στάσις τους, ὅμως, ὑπῆρξε τόσο ἀναξιόπιστη, ὥστε, ὅταν ὁ Ἰουστίνος πληροφόρησε τὸν Καβάδη γιὰ τὴν προηγηθεῖσα συμφωνία τοῦ Ζίλγιβι μὲ τὸ Βυζάντιο, ἐκεῖνος ὡργίσθη... καὶ ἐφόνησεν αὐτόν, ὑπονοήσας ὅτι δόλω ἦλθε πρὸς αὐτόν⁵.

1. Ὁ.π., σελ. 316.

2. Σ υ ν ἑ λ λ η, ὅ.π., σελ. 99-124. Ἡ συγγραφέας ἀναλύει μὲ λεπτομέρειες τὸ πρόβλημα τῶν Κασπίων Πυλῶν καὶ τὴν τελικὴ διευθέτησή του στὰ πλαίσια τῶν διπλωματικῶν σχέσεων Βυζαντίου-Περσίας.

3. V a s i l i e v, ὅ.π., σελ. 316.

4. Ἀ γ α θ ῖ α ς, σελ. 139.

5. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 414-415.— Πασχάλιο Χρονικό, σελ. 615-616 ὅπου ὁ Οὔνος ἡγεμόνας ἀναφέρεται ὡς Ζίλγιβις.

Τομή στις σχέσεις Βυζαντίου-Σαβείρων Ούνων αποτελεί ὁ προσηλυτισμός τους στή χριστιανική θρησκεία καὶ μάλιστα σὸ μονοφυσιτισμό, μολονότι δὲν ἔγινε μὲ πρωτοβουλία τῆς πολιτείας, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας. Σ' ἓνα παράρτημα (supplément) τοῦ συριακοῦ χρονικοῦ τοῦ Ζαχαρία Ρήτορος περιέχονται ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Σαβείρων Οὔνων¹. Κατὰ τὸν συγγραφέα, τοῦ ὁποίου, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, ἡ πηγὴ ἦταν προφορική, ὁ Θεόκλητος (Kardust), ἐπίσκοπος τοῦ Arran τῆς Καυκάσιος Ἀλβανίας², μὲ ἀφορμὴ ἓνα ὄνειρο πῆγε στὴ χώρα τῶν Σαβείρων Οὔνων, γιὰ νὰ διδάξει τὸ Χριστιανισμὸ. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Θεόκλητου καὶ τῶν ἑπτὰ ἱεραποστόλων ποὺ τὸν συνόδευαν, εἶχε, ὅπως σημειώνει ἡ πηγὴ μας, ἄμεσα ἀποτελέσματα. Ἀφοῦ βάπτισε πρῶτα τοὺς ρωμαίους αἰχμαλώτους ποὺ εἶχαν πωληθεῖ στοὺς Σαβείρους ἀπὸ τοὺς Πέρσες μετὰ τὸν πόλεμο τοῦ 504³, ἐπιδόθηκε στὴ συνέχεια στὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν ἰδίων τῶν βαρβάρων, ἐνῶ παράλληλα μετέφρασε στὴ γλώσσα τους τὴν Ἀγία Γραφή, γιὰ νὰ καταστήσει εὐκολότερη τὴ διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάμεσά τους. Τὴν ἴδια ἐποχὴ, σύμφωνα πάντα μὲ τὴν πηγὴ μας, βρέθηκε στὴ χώρα τῶν Σαβείρων καὶ ὁ Πατρίκιος Πρόβος, ἐπικεφαλῆς πρεσβείας ποὺ εἶχε ἀποστείλει ἐκεῖ ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Ὁ βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος «ἄνδρας πιστὸς καὶ εὐαίσθητος», ἐντυπωσιασμένος ἀπ' ὅσα ἐκ τοῦ σύνεγγυς εἶδε, ἔσπευσε νὰ ἐνημερώσει γι' αὐτὰ τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος ἔδωσε ἀμέσως ἐντολὴ νὰ σταλοῦν στὴ χώρα τῶν Σαβείρων ἀπὸ τίς πλησιέστερες βυζαντινὲς πόλεις ζῶα φορτωμένα μὲ κρασί, λάδι, ψωμί καὶ ἱερὰ σκεύη⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρονολόγηση τῶν πιὸ πάνω γεγονότων, οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ μετὰ ἀπὸ συσχετισμὸ τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων συγκλίνουν στὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σαβείρων πραγματοποιήθηκε πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου Α'⁵. Τὴν ἄποψη αὕτη ἐνισχύουν μὲ τὴν ταύτιση τῆς παρούσας πρεσβείας τοῦ Πρόβου μὲ ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Προκό-

1. A. Ahrens - G. Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor, Λιψία 1899, σελ. 254-255 καὶ F. J. Hamilton - E. W. Brooks, *The Syriac Chronicle Known as that of Zachariah of Mitylene*, Λονδίνο 1899, σελ. 330-331.— Πρβλ. N. Pigulevskaia, *Note sur les relations de Byzance et des Huns au VIIe siècle*, RESEE 7 (1969), σελ. 199-203.

2. Οἱ Ἀλβανοί, ὅπως καὶ οἱ γείτονές τους Ἰβηρες, εἶχαν δεχθεῖ τὸ χριστιανισμὸ ἀπὸ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες· βλ. Peeters, ὁ.π., σελ. 18-25. Λεπτομέρειες γιὰ τίς ἀπαρχές τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ τὸν Ἀρμένιο ἱεραπόστολο Μεσρόπιο (Mesrop) βλ. ἐπίσης P. Peeters, *Jérémie, évêque de l'Ibérie perse (431)*, An. Boll. 51 (1933), σελ. 26-33.

3. Rubin, ὁ.π., σελ. 262 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 163.

4. Ζαχαρίας Ρήτωρ, σελ. 255.— Πρβλ. Pigulevskaia, ὁ.π., σελ. 202 καὶ Engelhardt, ὁ.π., σελ. 163.

5. Βλ. Rubin, ὁ.π., σελ. 262-263.— Pigulevskaia, ὁ.π., σελ. 202.— Engelhardt, ὁ.π., σελ. 164.

πιο, ή όποία στά 527¹ μετέβη στη χώρα τών Ούννων, με σκοπό τή στρατολόγηση ανθρώπινου δυναμικοῦ για βοήθεια στον πόλεμο τών Ἰβήρων κατά τών Περσῶν². Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ταύτιση ή μη τών δύο πρεσβειῶν, ή ταυτόχρονη παρουσία τοῦ Πρόβου στη χώρα τών Σαβείρων μαζί με τοὺς Ἀλβανοὺς ἱεραποστόλους καί ή ἐσπευσμένη ἀποστολή ὑλικῆς βοήθειας ἀπό τόν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα δικαιολογοῦν, νομίζουμε, τήν ἀπόψη τοῦ B. Rubin ὅτι στήν περίπτωση τών Σαβείρων, ὑπῆρξε ἀμοιβαία συνεργασία Κράτους καί Ἐκκλησίας ὡς πρὸς τή διαδικασία τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους (αυτὸν *vermuten ist in Anbetracht der Zusammenarbeit Zwischen Staat und Kirche Zumindest eine gewisse gegenseitige Abstimmung der Aktionen*)³. Ἐκείνη τήν ἐποχὴ τὸ δίκτυο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ἦταν τόσο καλὰ ἀπλωμένο ὥστε ἦταν ἀδύνατο μιὰ αὐτόνομη, ἔστω, πρωτοβουλία παρέμβασης σὲ ξένο λαὸ τῆς Ἐκκλησίας νὰ μὴν ἔρθει σύντομα σὲ γνώση τών βυζαντινῶν ἀρχῶν⁴. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἐξάλλου, τὸ γεγονός ὅτι ἐπικεφαλῆς τῆς πρεσβείας ποὺ ἔφθασε στή χώρα τών Σαβείρων, γιὰ νὰ συνδράμει τήν προσπάθεια τῆς μονοφυσικῆς ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας, ἐτέθη ὁ μονοφυσίτης ἀνεψιὸς τοῦ Ἀναστασίου Πρόβου⁵. Ἡ συνεργασία ὁμοθρήσκων θὰ ἦταν ἀρμονικότερη καί τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ αὐτὴ ἀσφαλῶς καλύτερα.

Ὁ Θεόκλητος ἔμεινε καί ἐργάστηκε στή χώρα τών Ούννων 14 χρόνια. Τὸν

1. Προκόπιος 1, σελ. 56-57.

2. Engelhardt, ὁ.π., σελ. 164 Ὅσοσο πιστεύουμε πὺς δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια πρεσβεία, δεδομένου ὅτι ὁ Προκόπιος ἀναφέρεται σαφῶς στοὺς Ούννους τοῦ Βοσπόρου καί ὄχι στοὺς Σαβείρους, (ὁ δε ταῦτά τε αὐτῶ ξὺν προθυμίᾳ πολλῆ ἐδίδοι καὶ Πρόβον τὸν Ἀναστασίον τοῦ βεβασιλευκότος ἀδελφιδοῦν, ἄνδρα Πατρικίον, ξὺν χρήμασι πολλοῖς ἐς Βόσπορον ἔπεμψεν, ἐφ' ᾧ στρατεύμα Ούννων χρήμασι ἀναπέσας Ἰβηροὺς πέμψη ἐς συμμαχίαν. Προκόπιος 1, σελ. 56).

3. Rubin, ὁ.π., σελ. 261-262.

4. Νὰ θυμίσουμε ὅτι λίγα χρόνια νωρίτερα (524), ὁ Ἰουστῖνος εἶχε κάνει ἀνάλογη παρέμβαση στὸ θρησκευτικὸ πόλεμο Αἰθιοπῶν - Ὀμηριτῶν καί εἶχε ὑποστηρίξει θερμὰ τὴ μονοφυσικὴ μάλιστα Ἐκκλησία τῆς Ἀλεξανδρείας καί τὸ μονοφυσίτη βασιλεῖα τῆς Αἰθιοπίας Kaleb (Ἐλεσβᾶ) στὸν ἀγῶνα τοὺς ἐναντίον τοῦ Ἰουδαίου βασιλεῖα τών Ὀμηριτῶν dhu Nuwas (βλ. Μαρτύριο Ἀρέθα, PG 115, στ 1249-1290 καί V Christides, *The Himyarite-Ethiopian War and the Ethiopian Occupation of South Arabia in the Acts of Gregentius* (ca. 530 A D), *Annales d'Ethiopie* 9 (1972), σελ 115-116.

5. Βλ. J. R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, τόμ 2, Καϊμπριτζ 1980, σελ. 912-913. Συνήθη πρακτικὴ τῆς ἐξωτερικῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου ἀποτελοῦσε ή ὑποστήριξη ὁποιοῦδήποτε χριστιανικοῦ δόγματος θὰ συνέβαλε στήν προσπάθεια ἰδεολογικῆς καί πολιτιστικῆς προσέγγισης ξένων λαῶν. Στὴν ἐποχὴ τών αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου καί Ἰουστινιανοῦ μεγάλη ἱεραποστολικὴ δραστηριότητα εἶχε ἀνπτύξει ή μονοφυσικὴ ἐκκλησία μετὰ τὴ θερμὴ πάντα συμπαράσταση τών ὀρθόδοξων αὐτοκρατόρων (χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς εὐρείας διάδοσης τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τῆ μονοφυσικῆ Ἐκκλησίας ἀποτελοῦν οἱ περιπτώσεις τῆς Νουβίας καί Νότιος Ἀραβίας).

διαδέχθηκε ως επίσκοπος ο Ἀρμένιος Μακάριος (Μακ), καλά, ὅπως ἀπέδειξε στή συνέχεια, προετοιμασμένος γιὰ νὰ συνεχίσει καὶ νὰ προωθήσει τὸ ἔργο τοῦ προκατόχου του¹. Ὁ Μακάριος ἱδρυσε ἐκκλησίες μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες προσπάθησε νὰ ὀργανώσει τοὺς νομάδες, ἐνῶ παράλληλα εἰσήγαγε στὴ χώρα τοὺς τῆ γεωργία. Προσπάθησε νὰ πείσει τοὺς Οὔννους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ νομαδικὸ τρόπο ζωῆς καὶ τὶς μετακινήσεις ἀπὸ τὸν ἓνα τόπο στὸν ἄλλο, καὶ μὲ πυρῆνα τὶς ἐκκλησίες νὰ δημιουργήσουν κάποιες σταθερὲς κοινότητες. Οἱ πρίγκηπες γειτονικῶν εἰδωλολατρικῶν λαῶν, ἐκκλητικοὶ μπροστὰ σ' αὐτοὺς τοὺς νεωτερισμοὺς, ἔσπευσαν ἀμέσως νὰ τὸν προσκαλέσουν καὶ στὴ χώρα τους².

Ἡ ἱεραποστολὴ στὴ χώρα τῶν Σαβείρων εἶναι πολὺ σημαντικὴ καὶ ἰδιόμορφη, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ δράση τῶν δύο ἱεραποστόλων καὶ τῆς ομάδας τους δὲν περιορίστηκε μόνο στὸ καθαρὰ ὀρησκευτικὸ πεδίο, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε στὸ πολιτιστικὸ καὶ τὸ κοινωνικὸ μὲ τὴ δημιουργία γραφῆς καὶ τὴ μετάφραση τοῦ Εὐαγγελίου στὴ γλώσσα τους, μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς γεωργίας, μὲ τὶς προσπάθειες νὰ πείσουν τοὺς νομάδες ν' ἀποκτήσουν μόνιμη ἐγκατάσταση καὶ κοινωνικὴ ὀργάνωση³. Εἶναι βέβαιο πάντως ὅτι οἱ ἱεραπόστολοι Θεόκλητος καὶ Μακάριος εἶχαν σ' ὄλη τὴ διαδρομὴ τοῦ ἔργου τους, τὴν ὑποστήριξη τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, κυρίως γιὰ τὶς πολιτικὲς προοπτικὲς ποὺ ἀνοίγονταν γιὰ τὸ Βυζάντιο ἀπὸ μιὰ πιθανὴ ὑποταγὴ, συμμαχία ἢ ἀκόμη καὶ ἀπλὴ ὑπαγωγὴ τῶν Σαβείρων στὴν ἰδεολογικὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς του. "Ὅσον ὑπενομιέσαμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴ σπουδαία ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως θέση ποὺ κατεῖχαν οἱ Οὔννοι καὶ τὴ δυνατότητά τους νὰ περνοῦν μὲ εὐχέρεια τὶς Κάσπιες Πύλες. Μὲ τὴν προσέγγισή τους ἡ αὐτοκρατορία ἔχει μόνο θὰ περιόριζε τὶς ἐπιθετικὲς τους διαθέσεις στὶς ἐπαρχίες της, ἀλλὰ θὰ μπορούσε ἀκόμη μὲ τοὺς κατάλληλους διπλωματικοὺς χειρισμοὺς νὰ τοὺς στρέψει ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Μιὰ πληροφορία ἀπὸ τὸν Μαλάλα (ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Θεοφάνη) φαίνεται νὰ δικαιώνει τὶς προσπάθειες καὶ τὶς προσδοκίες τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Χρονογράφος ἀναφέρει ὅτι τὸ 528, τὸν πρῶτο δηλ. χρόνο τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, *προσερῶν Ῥωμαίους ῥήγισσα ἐκ τῶν Σαβείρων Οὔνων, γυνὴ τις ἀνδρεία καὶ πλήθει καὶ φρονήσει, ὀνόματι Βῶα, χήρα, ἔχουσα δὲ μικροὺς υἱοὺς δύο καὶ ὑπ' αὐτὴν χιλιάδας ἑκατόν. ἤτις ἐδυνάστευσε τῶν Οὔννικῶν μερῶν μετὰ τὴν τοῦ ἰδίου ἀνδρὸς Βλάχ ἀποβίωσιν*⁴. Ὁ Ἰουστινιανὸς σύμ-

1. Ζαχαρίας Ρήτωρ, σελ. 255.— Πρβλ. P i g u l e v s k a y a, ὁ.π., σελ. 202-203.

2. Ζαχαρίας Ρήτωρ, σελ. 255.

3. Ἀνάλογες προσπάθειες πολιτιστικῆς καὶ κοινωνικῆς παρέμβασης παράλληλα μὲ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔγιναν καὶ σὲ ἄλλους λαοὺς, στοὺς ὁποίους ἤδη ἀναφερθήκαμε (π.χ. Ἀβασγοί, Τζάνοι), ἔχει ὅμως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Πολιτεία καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα.

4. Μαλάλας, σελ. 430-431.— Πρβλ. Θεοφάνης, σελ. 175.— D i e h l, ὁ.π., σελ. 383-384.— B r o w n i n g, ὁ.π., σελ. 161.

φωνα με την αφήγηση του ίδιου συγγραφέα, εφαρμόζοντας τη γνωστή κατά την υποδοχή ξένων ηγεμόνων τακτική του, δέχθηκε την βασίλισσα Βώα με πολλές τιμές και προσφέροντάς της δώρα πολλά, βασιλική ένδυμασία, άσημνια σκεύη και χρήματα την έπεισε να στραφεί έναντίον δύο άλλων Ούννων ηγεμόνων¹, που είχαν τότε συμμαχήσει με τον Καβάδη και διέκειντο έχθρικά προς το Βυζάντιο. Ή Βώα ανταποκρίθηκε στο αίτημα του βυζαντινού αυτοκράτορα, έστράφη έναντίον των δύο όμοεθνών της φυλάρχων, τους νίκησε και τους συνέλαβε, στέλνοντας μάλιστα τον ένα δέσμιον στον Ίουστινιανό². Ή άφιξη της Βώας στην Κωνσταντινούπολη, ή φιλική άτμόσφαιρα που δημιουργήθηκε κατά την υποδοχή της και ή προθυμία της να στραφεί, κατόπιν προτροπής του βυζαντινού αυτοκράτορα, έναντίον των δύο όμοφύλων της ηγεμόνων, συμμάχων του Καβάδη, δέν μπορεί παρά να έρμηνευθεϊ σαν συνέπεια του έχριστιανισμού, μέρους τουλάχιστον των Σαβείρων, και των ειρηνικών σχέσεων που καλλιεργήθηκαν μεταξύ αυτών και της βυζαντινής αυτοκρατορίας.

Τον ίδιο χρόνο φθάνει στη βυζαντινή πρωτεύουσα και ένας άλλος Ούννος ηγεμόνας όνόματι Γρώδ, ό οποίος ζητά από τον Ίουστινιανό να βαπτιστεϊ. Από το Μαλάλα και μεταγενέστερους χρονογράφους που καταγράφουν το γεγονός, πληροφορούμεθα ότι πρόκειται για τον βασιλιά των Ούννων που κατοικούν στην Κριμαία, κοντά στην πόλη Βόσπορο³. Λίγο νωρίτερα, από τους Ούννους του Βοσπόρου είχε ζητήσει στρατιωτική βοήθεια ό Ίουστίνος Α΄ μέσω του Πατρικίου Πρόβου, για τον πόλεμο των Ίβήρων έναντίον των Περσών⁴. Ή προσπάθεια του βυζαντινού αυτοκράτορα να καταστήσει συμμάχους τους Ούννους της Κριμαίας, προσφέροντάς τους χρήματα απέτυχε⁵. Όστόσο, φαίνεται πως αυτό το ούννικό φύλο δέν ήταν ξένο και άπολύτως έχθρικό προς το Βυζάντιο, αφού στην πόλη Βόσπορο είχαν προ πολλού αναπτυχθεϊ έμπορικές συναλλαγές Βυζαντινών και Ούννων⁶. Ό Βόσπορος, που προηγουμένως ήταν αυτόνομος, περιήλθε κατά τη βασιλεία του Ίουστίνου Α΄ στη βυζαντινή κυριαρχία⁷. Μαζί με τη Χερσώνα λειτουργούσαν ως «πύργοι έλέγχου» των κι-

1. Ή αναφορά του Μαλάλα και σε άλλους Ούννους βασιλείς δείχνει πως οι Σάβειροι ήταν διαιρεμένοι σε μικρότερες φυλές με τοπικούς ηγεμόνες, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τον Ζαχαρία Ρήτορα όταν μνημονεύει την προσφυγή στον Ιεραπόστολο Μακάριο πολλών βαρβάρων ρηγάδων γειτονικών περιοχών.

2. Μαλάλας, σελ. 431.

3. *Έν αυτώ δέ τῷ χρόνῳ και ό πλησίον Βοσπόρον ὤξῃ των Ούννων όνόματι Γρώδ προσερόύη τῷ αυτῷ βασιλεϊ. και ἦλθεν έν Κωνσταντινουπόλει και έφωτίσθη.* (Μαλάλας, σελ. 431). Πρβλ. Θεοφάνης, σελ. 175 και Κεδρηνός 1, σελ. 644-645 (έκδ. Βόννης). *Άς σημειωθεϊ ότι στο Θεοφάνη το όνομα του Ούννου ηγεμόνα συναντάται ως «Γορδᾶς».*

4. Προκόπιος 1, σελ. 56. Βλ. πιο πάνω, σελ. 423, σημ. 2.

5. Στο ίδιο, σελ. 57.

6. Βλ. Μαλάλας, σελ. 432 και Θεοφάνης, σελ. 176.

7. Προκόπιος 1, σελ. 57.

νήσεων τῶν βореιότερων βαρβαρικῶν λαῶν, ἐνῶ ἀποτελοῦσαν παράλληλα καὶ σπουδαῖα ἐμπορικά καὶ διαμετακομιστικὰ κέντρα τῶν βυζαντινῶν καὶ ξένων προϊόντων¹.

Φαίνεται πὼς ἡ ἐπαφὴ Βυζαντινῶν καὶ Οὐννων, μέσω τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν στὴν πόλη τοῦ Βοσπόρου, διευκόλυνε τὸ ἔργο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας πού κατάφερε νὰ πείσει ἕναν ἀκόμη ξένο ἡγεμόνα νὰ ἔρθει στὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὸ αἶτημα μάλιστα νὰ γίνει Χριστιανός. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐδέξατο εἰς φώτισμα τὸν βάρβαρο ἡγεμόνα καὶ πολλὰ χαρισάμενος αὐτῷ ἀπέλυσε αὐτὸν εἰς τὴν ἰδίαν χώραν εἰς τὸ φυλάττειν τὰ Ῥωμαϊκὰ καὶ τὴν Βόσπορον...². Προσδίδοντας στὴ θρησκευτικὴ πράξῃ τῆς βάπτισης τὴν πολιτικο-ιδεολογικὴ τῆς διάστασι καθίσταται ὁ ἴδιος ἀνάδοχος τοῦ Οὐννου βασιλιά, καὶ προσφέροντάς του πολλὰ δῶρα, τοῦ ἐμπιστεύεται τὴ φύλαξῃ τῶν ρωμαϊκῶν κτήσεων καὶ τῆς πόλης τοῦ Βοσπόρου. Παράλληλα στέλνει στὸ Βόσπορο στρατὸ ὑπὸ τὴν ἡγεσίᾳ ἑνὸς Τριβούνου.

Ἐνθουσιασμένος ὁ Γρώδ, μετὰ τὴν ἐπιστροφή στὴ χώρα τοῦ ἀφηγήθηκε στὸν ἀδελφὸ του Μοῦγελ τὰ τῆς ὑποδοχῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ περὶ τοῦ ἐχριστιανισμοῦ του. Ἀκόμη μὲ τὸ ζῆλο καὶ τὸ πάθος τοῦ νεοφώτιστου ἔσπευσε νὰ καταστρέψει τὰ ἀγάλματα τῶν δικῶν τους θεῶν καὶ νὰ διαδώσει τὸ χριστιανισμὸ στὶς τάξεις τοῦ λαοῦ του. Αὐτὸ ἐξόργισε τοὺς ἱερεῖς τῶν Οὐννων, οἱ ὁποῖοι σὲ συμφωνία μὲ τὸν ἀδελφὸ του Μοῦγελ ἀνέτρεψαν καὶ ἐφόνευσαν τὸν Γρώδ, ἀνακηρύσσοντας βασιλιά τὸν ἀδελφὸ του. Καὶ γιὰ νὰ μὴ γίνει αὐτὸ ἀντιληπτὸ στὸ Βυζάντιο σκότωσαν καὶ τὴ βυζαντινὴ φρουρὰ τῆς πόλης τοῦ Βοσπόρου. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἄργησε νὰ πληροφορηθεῖ τὰ γεγονότα τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀντέδρασε ἀστραπιαῖα. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος του κατάφεραν δυνατὸ χτύπημα στοὺς ἐξεγερθέντες Οὐννους καὶ ἀποκατέστησαν τὴν τάξῃ στὸν Βόσπορο³. Ἐξάλλου, στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς ἀμυντικῆς ἀναδιοργάνωσης τῶν συνόρων ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπισκεύασε τὰ τεῖχη τῆς Χερσῶνας καὶ τοῦ Βοσπόρου καὶ ἀνήγειρε «ἐκ καινῆς» δύο ἀκόμη φρούρια⁴.

Ἡ ἀποστολὴ, λοιπόν, στρατοῦ καὶ στόλου στὴν Κριμαία ὀλοκλήρωσε τὸ ἔργο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας. Ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως στὴν περίπτωσι τῶν

1. Βλ. Stein, ὁ.π., σελ. 63-64 καὶ B. Burgy, ὁ.π., σελ. 310-311.

2. Μαλάλας, σελ. 431.— Πρβλ. Θεοφάνης, σελ. 175.

3. Μαλάλας, σελ. 432 καὶ Θεοφάνης, σελ. 176. Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἦταν ἡ μοναδικὴ φορὰ πού τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα γιὰ νὰ φθάσουν στὸ Βόσπορο διέσχισαν τὰ παράλια τῆς Οὐκρανίας καὶ τῆς Βεσσαραβίας. (Engelhardt, ὁ.π., σελ. 87).

4. Καὶ μὴν καὶ Βοσπόρον καὶ χερσῶνος πόλεων, αἵπερ κατὰ τὴν ἐκείνη ἀκτὴν ἐπιθαλασσίδια μετὰ λίμνην τε τὴν Μιωτίδα καὶ τοὺς Ταύρους καὶ Ταυροσκύθας ἐν ἐσχάτῳ οἰκοῦνται τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, πεπονηκότα παντάπασι τὰ τεῖχη εἰρῶν ἐς μέγα τι κάλλους τε καὶ ἀσφαλείας κατεστήσατο χοῦμα. ἐνθα δὴ καὶ φρούρια πεποιήται τό τε Ἀλοῦστου καλούμενον καὶ τὸ ἐν Γορζονβίταις (Προκόπιος 4, σελ. 100-101).— Πρβλ. Stein, ὁ.π., σελ. 304-305.

Ἀβασγῶν, ἔτσι καὶ τώρα, μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς εἰρηνικῆς ὑποταγῆς τῶν Οὐννων τοῦ Βοσπόρου μέσω τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ, δὲν δίστασε νὰ καταφύγει στὰ ὅπλα. Μὲ μιὰ δυναμικὴ στρατιωτικὴ παρέμβαση κατέπνιξε τὴν ἐπανάσταση τῶν Οὐννων καὶ ἐδραίωσε τὴν κυριαρχία του στὴν Κριμαία¹.

Ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν βορειο-ανατολικῶν λαῶν ποὺ ἐκχριστιανίστηκαν τὸν 6ο αἰῶνα δὲν μποροῦν νὰ ἐξαιρεθοῦν οἱ Ἑρουλοὶ, μολονότι δὲν συμπεριλαμβάνονται στὴν ομάδα τῶν λαῶν τοῦ Καυκάσου, ἀλλὰ σ' ἐκείνη τοῦ Δούναβη². Οἱ Ἑρουλοὶ, φύλο γερμανικό, ἔδρασαν στὴν περιοχὴ τοῦ Δούναβη κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου, ἐπιχειρώντας ληστρικές ἐπιδρομὲς στὶς ἐπαρχίες τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς Θράκης εἴτε αὐτόνομα εἴτε σὲ συμμαχία μὲ ἄλλους³. Γύρω στὰ 512 ὁ Ἀναστάσιος, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς γιὰ ἔνταξή βαρβαρικῶν φύλων στὸ βυζαντινὸ στρατό, δέχεται μεγάλο τμήμα τῶν Ἑρούλων στὴν αὐτοκρατορία μετὰ τὴν ἦττα τους ἀπὸ τοὺς Λογγοβάρδους καὶ τοὺς ἐγκαθιστᾷ ἐς τὰ ἐν Ἰλλυριοῖς χωρία (πιθανῶς βόρεια τοῦ ποταμοῦ Σάβα)⁴.

Γιὰ τὴν παραπέρα τύχη τους καὶ γιὰ τίς σχέσεις τους μὲ τὴν αὐτοκρατορία ὁ Προκόπιος ἀναφέρει: *ἐπεὶ δὲ Ἰουστινιανὸς τὴν βασιλείαν παρέλαβε, χώρα τε ἀγαθὴ καὶ ἄλλοις χρήμασιν αὐτοὺς [Ἑρούλους] δωρησάμενος, ἐταιρίζεσθαι τε παντελῶς ἴσχυσε καὶ Χριστιανὸς γενέσθαι ἅπαντας ἔπεισε, διόπερ τὴν δίαιταν ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον μεταβαλόντες τοῖς χριστιανῶν νόμοις ἐπὶ πλεῖστον προσχωρεῖν ἔγνωσαν, καὶ Ῥωμαίοις κατὰ τὸ ξυμμαχικὸν τὰ πολλὰ ἐπὶ τοὺς πολεμίους ξυντάσσονται*⁵. Ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ μαθαίνουμε ὅτι οἱ Ἑρουλοὶ προηγούμενως, ὅταν δηλ. ζοῦσαν βόρεια τοῦ Δούναβη, ἦσαν εἰδωλόατρες πολυθεϊστὲς καὶ τιμοῦσαν τοὺς θεοὺς τους μὲ ἀνθρώπινες θυσίες⁶. Μετὰ τὴν ἐγκα-

1. Ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες δείχνουν ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἐπεκτάθηκε μέχρι τὴ χερσόνησο Taman. (βλ. Engelhardt, ὁ π., σελ. 87, σημ. 4).

2. Θεωρήσαμε σκόπιμη τὴν ἔνταξή τους σ' αὐτὴ τὴν ομάδα γιὰ δύο λόγους: α) γιατί εἶναι ὁ μοναδικός, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, λαὸς τοῦ Δούναβη ποὺ τὸν 6ο αἰῶνα ἀσπάσθηκε τὸν χριστιανισμό ὁμαδικὰ καὶ β) γιατί ὁ μαζικός ἐκχριστιανισμὸς τους πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴ βάπτισή τοῦ βασιλιά τους Γρέπη στὴν Κωνσταντινούπολη κάτω ἀπὸ συνθήκες καὶ μὲ προοπτικὲς ἀνάλογες μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἤδη περιγράψαμε στὴν περίπτωση τοῦ Τζάθιου καὶ τοῦ Γρώδ.

3. Βλ. Ζώσιμος, Ἱστορία Νέα, ἔκδ. L. Mendelsohn, Λιψία 1963, σελ. 30.

4. Προκόπιος 2, σελ. 212-215. — Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, σελ. 170. — Πρβλ. Σοφίας Πατούρα, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῶν βορείων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας (4ος-6ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 335.

5. Προκόπιος 2, σελ. 213. — Στὸν ὁμαδικὸ ἐκχριστιανισμό τῶν Ἑρούλων ἀναφέρεται καὶ ὁ Εὐάγριος (σελ. 170) μὲ τὴν ἐξῆς φράση: *φιλοφρονηθέντες, [Ἑρουλοὶ] ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρήμασι μεγάλοις αὐτοὺς δωρησάμενον, πασσοῦδι Χριστιανοὶ γεγονάσι καὶ τὴν δίαιταν ἐπὶ τὸ ἡμερώτερον μετέβαλον*.

6. Ἑρουλοὶ ὑπὲρ μὲν Ἱστρον ποταμὸν ἐκ παλαιοῦ ὄκοντι πολλὴν τινα νομίζοντες

τάστασή τους σὲ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, ἀσπάζονται ὁμαδικὰ τὸ χριστιανισμό, συμμαχοῦν μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὑπηρετοῦν στὸ βυζαντινὸ στρατὸ μὲ ἀντάλλαγμα τὴν προσφορὰ εὐφορῆς γῆς καὶ πολλῶν χρημάτων. Δὲν θὰ μποροῦσε, πράγματι, ἓνας βαρβαρικὸς λαὸς νὰ συμβιώσει εἰρηνικὰ μὲ πληθυσμοὺς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ καταστεῖ «ἀκίνδυνος» σύμμαχός της, ἂν δὲν μετέβαλε τρόπο ζωῆς καὶ δὲν ἀπέβαλε τὰ ἄγρια ἥθη του. Σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπέβλεπε ἡ προσφορὰ εὐφορῆς γῆς γιὰ καλλιέργεια καὶ ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ μέσα στὶς τάξεις τους, μέθοδοι γνωστὲς καὶ ἀποτελεσματικὲς στὴν ἱστορία τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου μὲ ξένους λαούς.

Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ Προκόπιου καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Εὐάγριου στὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ἐρούλων λείπει ἡ πληροφόρησις ὡς πρὸς τὴ διαδικασία ποὺ ἀκολουθήθηκε γιὰ τὴν πραγματοποίησή του. Τὸ κενὸ αὐτὸ ἔρχεται νὰ καλύψει ὁ Μαλάλας στὴ Χρονογραφία του καὶ ἄλλες μεταγενέστερες πηγές ποὺ ἀντλοῦν ἀπὸ ἐκεῖνον. Σύμφωνα μὲ τὶς πηγές μας, τοῦ ὁμαδικοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Ἐρούλων προηγήθηκε ἡ βάπτισις τοῦ βασιλιᾶ τους Γρέπη. Τὸ 528, χρονιὰ κατὰ τὴν ὁποία φθάνουν στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα διάφοροι βάρβαροι ἡγεμόνες (Γρώδ, Βῶα κ.ἄ.), ὁ Ἰουστινιανὸς ὑποδέχεται καὶ τὸν βασιλιᾶ τῶν Ἐρούλων, Γρέπη, συνοδευόμενον ἀπὸ συγκλητικούς καὶ μέλη τῆς οἰκογενείας του¹. Παραθέτουμε αὐτούσια τὴν πληροφορία, ὅπως τὴν παραδίδει ὁ Μαλάλας: *ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χρόνῳ προσερχθῆ Ῥωμαίοις ὁ ῥῆξ τῶν Ἐρούλων ὀνόματι Γρέπης καὶ ἦλθεν ἐν Βυζαντίῳ μετὰ ἰδικῆς βοηθείας καὶ προσεκύνησε τὸν βασιλέα Ἰουστινιανὸν καὶ ἤτησεν ἑαυτὸν γενέσθαι χριστιανόν. Καὶ βαπτισθεὶς ἐν ἀγίοις θεοφανίοις ἀνάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο τοῦ ἀχράντου βαπτίσματος ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Ἰουστινιανός· ἐφωτίσθησαν δὲ σὺν αὐτῷ καὶ οἱ συγκλητικοὶ αὐτοῦ καὶ συγγενεῖς αὐτοῦ δώδεκα. Καὶ πολλὰ χαρισάμενος αὐτῷ ἀπέλυσεν αὐτόν, καὶ ὤδενσεν ἐπὶ τὴν ἰδίαν χώραν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ βοηθείας, εἰπόντος αὐτῷ τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ὅτι Ὅταν βουληθῶ, δηλῶ σοι².*

Καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, λοιπόν, ἐπαναλαμβάνεται τὸ ἴδιο σκηνικόν. Ὁ Γρέπης ἔρχεται «αὐτόκλητος» στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα καὶ ζητᾷ νὰ γίνῃ Χριστιανός. Ὁ Ἰουστινιανὸς γίνεταί καὶ πάλι ἀνάδοχος καὶ κατὰ τὸ πρωτόκολλο τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας προσφέρει στὸν βάρβαρο ἡγεμόνα πλούσια δῶρα. Μετὰ τὴ βάπτισις καὶ τῶν μελῶν τῆς ἀκολουθίας του καὶ τὴν ὀλοκλήρωσις τῆς παραμονῆς του στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπιστρέφει στὴ χώρα του ὡς φίλος καὶ ὑποτελὴς τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἐπαγγειλάμενος συμμα-

θεῶν ὄμιλον, οὓς δὴ καὶ ἀνθρώπων θησίαις ἰλάσκεσθαι ὅσιον αὐτοῖς ἐδόκει εἶναι. (Π ρ ο κ ὀ π ι ο ς 2, σελ. 208).

1. Μ α λ ἄ λ α ς σελ. 427.— Θ ε ο φ ἄ ν η ς σελ. 174-175.— Κ ε δ ρ η ν ὀ ς 1, σελ. 643.— Π ρ β λ. D i e h I, ὁ.π., σελ. 406-407.— Π ο λ ἄ κ η, ὁ.π., σελ. 486.— E n g e l - h a r d t, ὁ.π., σελ. 84-85.

2. Μ α λ ἄ λ α ς, σελ. 427-428.— Π ρ β λ. Θ ε ο φ ἄ ν η ς, σελ. 174-175.

χειν αὐτῶ, ἐν οἷς ἂν βουληθῆ¹. Γίνεται λοιπὸν σαφὲς ὅτι ὁ ὁμαδικὸς ἐκχριστιανισμὸς τῶν Ἑρουύλων, γιὰ τὸν ὁποῖο μιλοῦν οἱ συγγραφεῖς Προκόπιος καὶ Εὐάγριος, ἔγινε μετὰ τὴν βάπτισιν τοῦ Γρέπη καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χώραν του. Εἶναι, ἐξάλλου, βέβαιον, μολονότι αὐτὸ δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τῆς πηγῆς μας, ὅτι τὸν Γρέπη καὶ τοὺς Ἑρουύλους ἀξιωματούχους ἀκολούθησε κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν χώραν τοὺς καὶ ὁμάδα βυζαντινῶν ἱεραποστόλων. Μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν τοὺς ὁ Ἰουστινιανὸς τοὺς παρεχώρησε καὶ νέα γῆν εἰς τὴν Δακίαν, γύρω ἀπὸ τὴν Σιγγιδόνα καὶ τοὺς αὐξήσε τὰ ἐτήσια ἐπιδόματα· σὲ ἀντάλλαγμα στρατολόγησε πολυάριθμους στρατιῶτες μέσα ἀπὸ τῆς τάξεις τῶν νέων συμμάχων. Παρόλα ὅμως αὐτὰ οἱ Ἑρουύλοι δὲν ἀπέφυγαν κάποιες φορές τὸν πειρασμὸν νὰ λεηλατήσουν τῆς γειτονικῆς τοὺς βυζαντινῆς ἐπαρχίας καὶ ν' ἀποδειχθῶν ἔτσι σύμμαχοι ἀσταθεῖς καὶ ἀναξιόπιστοι².

Κλείνοντας τὸν κύκλον τῶν βορειο-ανατολικῶν λαῶν ποὺ κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα εἶχαν ἀναπτύξει κάποια πολιτικο-θρησκευτικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ Βυζάντιον ὅτι ἀναφερθῶμεν μὲ συντομίαν εἰς τοὺς Γότθους τῆς Κριμαίας, μολονότι οἱ τελευταῖοι ὑπῆρξαν πιστοὶ καὶ σταθεροὶ σύμμαχοι τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ παλαιότερα. Πρόκειται γιὰ τὸν κλάδον ἐκεῖνον τῶν Γότθων, ποὺ ἀποσπᾶσθηκε ἀπὸ τὸν μεγάλον γερμανικὸν κορμὸν καὶ παρέμεινε εἰς τὴν Κριμαίαν μετὰ τὴν εἰσβολὴν καὶ προέλασιν τῶν Οὐννων πρὸς τὰ δυτικὰ³. Τὸν 6ο αἰῶνα ἀπὸ τὸν Προκόπιον ἀναφέρονται ὡς *Τετραξίται Γότθοι*, κατοικοῦν κοντὰ εἰς τὴν Μαιώτιδα λίμνην καὶ ἔχουν ὡς κέντρον τοὺς τὴν πόλιν Δόρυ⁴. Ἡ κοινὴ πίστις τοὺς μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὴν πλευρὰν τῶν Οὐννων εἶναι οἱ δύο βασικοὶ παράγοντες ποὺ ἐπέβαλαν τὴν συμμαχίαν καὶ τὴν φιλίαν τοὺς μὲ τὸ Βυζάντιον.

Ὁ Προκόπιος, ἐνῶ ἀναφέρει ὅτι ἦσαν Χριστιανοί, ἀγνοεῖ τὸ δόγμα τοὺς καὶ μάλιστα διερωτᾶται, ἂν εἶχαν ἢ ὄχι ἀσπασθεῖ τὸν ἀρειανισμόν, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα γοτθικὰ φύλα τοῦ Δούναβη⁵. Εἶναι πάντως γνωστὸ ἀπὸ παλαιότερες πηγὰς ὅτι οἱ Γότθοι τῆς Κριμαίας εἶχαν προσηλυτισθεῖ εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα εἰς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὁ ὁποῖος εἶχε χει-

1. Θεοφάνης, σελ. 175 — Πρβλ. R. H. Charles, *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, Λονδίνο 1916, σελ. 141.

2. Προκόπιος 2, σελ. 444.— Πρβλ. Diehl, ὁ.π., 407.—Ὁ Ἀγαθίας ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἑρουύλοι ἀρνοῦνταν νὰ ὑπηρετήσουν ὑπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλο στρατηγόν, ἐκτὸς τοῦ Ναρσῆ (σελ. 49-53).

3. Γενικὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Γότθων τῆς Κριμαίας βλ. A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Καϊμπριτζ-Μασσαχουσέτη 1936.

4. Προκόπιος 2, σελ. 501-502 καὶ 4, σελ. 101.

5. ...παρὰ δὲ τὸν χώρον αὐτόν, ὅθεν ἢ τῆς Λίμνης [Μαιώτις] ἐκβολὴ ἄρχεται, Γότθοι οἱ Τετραξίται Καλούμενοι ὠκνηταί, οὐ πολλοὶ ὄντες, οἳ δὴ τὰ χριστιανῶν νόμιμα σιβόμενοι περιστέλλουσιν οὐδενὸς ἦσαν... εἴτε δὲ τῆς Ἀρείου δόξης ἐγένοντό ποτε οἱ Γότθοι οὗτοι, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα Γοτθικά, ἔθνη εἴτε καὶ ἄλλο τι ἀμφὶ τῇ δόξῃ αὐτοῖς ἦσκητο, οὐκ ἔχω ἐπεῖν..., (Προκόπιος 2, σελ. 501).

ροτονήσει και αποστείλει εκεί τον επίσκοπο Ούνιλα¹. Μετά το θάνατο του Ούνιλα, ο βασιλιάς των Γότθων απευθύνεται ξανά στο Χρυσόστομο για να του στείλει επίσκοπο από την Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να πληρωθεί ή κενή επισκοπική έδρα². Πρέπει να υποθέσουμε ότι η παράδοση της αποστολής επισκόπου στους Γότθους της Κριμαίας από τη βυζαντινή πρωτεύουσα συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες, γιατί όπως αναφέρει ο Προκόπιος κατά το είκοστο πρώτο έτος της βασιλείας του Ίουστινιανού οι Τετραξίτες Γότθοι πρόσβεις τέτταρας ές Βυζάντιον έπεμψαν, επίσκοπον σφίσι τινά δεόμενοι δοῦναι. έπει όστις μόν αυτοίς ιεροῦς ήν τετελευτήκει οὔ πολλῶ πρότερον, έγνωσαν δέ ώς και Ἄβασγοίς ιερέα βασιλεὺς πέμψειε. και ό βυζαντινός συγγραφέας συμπληρώνει ότι ό Ίουστινιανός ανταποκρίθηκε προθυμότατα στο αίτημά τους και τους απέστειλε επίσκοπο³.

Ἡ δημιουργία τέτοιων σχέσεων εξάρτησης των ξένων τοπικών Ἐκκλησιῶν από την κεντρική εξουσία του Βυζαντίου (έκκλησιαστική και πολιτική), που τεχνηέντως καλλιεργοῦσε ή βυζαντινή θρησκευτική προπαγάνδα, συνέβαλε, όπως στην περίπτωση των Γότθων της Κριμαίας στην πλήρη πολιτικο-ιδεολογική ύποταγή τους στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι ή έδραίωση του χριστιανισμού στις τάξεις των Γότθων της Κριμαίας και ή συνεχής επικοινωνία τους με το Βυζάντιο, βοήθησε οὐσιαστικά στην κοινωνική και πολιτιστική τους εξέύψωση: τά τε πολέμια έργα είσιν ἄριστοι τά τε ές την γεωργίαν αυτοργοί δεξιοί, και φιλοξενώτατοι δε είσιν ανθρώπων άπάντων⁴.

Ἡ έπί μέρος ανάλυση του έκχριστιανισμού ενός εκάστου των περιφερειακών λαών του βορειο-ανατολικού συνόρου, συμπεριλαμβανομένων και των Ἐρουλών του Δούναβη, μάς έπιτρέπει να διατυπώσουμε όρισμένες γενικότερες παρατηρήσεις σχετικά με την έξωτερική θρησκευτική πολιτική της αυτοκρατορίας κατά τον 6ο αιώνα.

Τό ιεραποστολικό έργο αυτής της έποχής συνδέεται άμεσα με την κορυφή της πολιτικής ήγεσίας του Βυζαντίου: ό βυζαντινός αυτοκράτορας έμφανίζεται από τις πηγές άλλοτε ως πρόξενος της αποστολής (έπιχειρεί δηλ. με δική του πρωτοβουλία τον θρησκευτικό προσηλυτισμό ξένων λαών, όπως για παράδειγμα των Ἄβασγών και των Τζάνων), άλλοτε ως ό τελικός αποδέκτης και διεκπαιρευτής πρωτοβουλιών ιεραποστολής που παίρνουν ξένοι ήγεμόνες (Γρέπης, Γρώδ, Τζάθιος) και άλλοτε πάλι ως προστάτης ήδη έκχριστιανισθέντων ξένων ήγετών και διαμεσολαβητής στις σχέσεις τους με τρίτους (Ἰβηρες). Σε όλες τις περιπτώσεις τό έργο του εντάσσεται απόλυτα στα πλαίσια της έξω-

1. Βλ. Πατούρα, Ἡ διάδοση του Χριστιανισμού, σελ. 225.

2. Βλ. Πολάκη, ό.π., σελ. 472.

3. Προκόπιος 2, σελ. 501-502.

4. Προκόπιος 4, σελ. 101.

τερικῆς πολιτικῆς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ οἱ στόχοι του εἶναι κατεξοχὴν πολιτικοί¹.

Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σαβείρων Οὐν-ων πού ξεκίνησε μὲ πρωτοβουλία τῆς Ἐκκλησίας (στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τῆς μονοφυσιτικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας). Ὡστόσο καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ ἄμεση θετικὴ ἀντίδραση καὶ ἡ ἔμπρακτὴ συμπαράσταση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα στὸ ἔργο τῶν ἱεραποστόλων δείχνει ὅχι μόνον τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν προσηλυτισμὸ τῶν Σαβείρων, πού κάθε ἄλλο παρὰ ἀπὸ θρησκευτικὰ κίνητρα ἀπέρρεε, ἀλλὰ δημιουργεῖ τὴν ὑπόνοια ὅτι ἴσως ἡ πρωτοβουλία τῆς ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας νὰ λήφθηκε μετὰ ἀπὸ κάποια μυστικὴ διπλωματικὴ παρέμβαση τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τὴ θερμὴ ὑποστήριξη πού παρεῖχαν οἱ ὀρθόδοξοι βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες σὲ Ἐκκλησίες ἄλλων δογμάτων (μονοφυσιτικὴ, νεστοριανὴ κλπ.) στὸ ἐκτὸς τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας ἱεραποστολικὸ τους ἔργο, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς διωγμοὺς πού ὑφίσταντο γιὰ τὴ δράση τους στὸ ἐσωτερικόν, κάτι πού κάνει ἀκόμη πιὸ ἐμφανεῖς τὶς πολιτικὲς σκοπιμότητες πού ἐπεδίωκε μὲσω αὐτῶν ἡ αὐτοκρατορία². Ἐξάλλου, ἡ στενὴ καὶ ἀδιαχώριστη σχέση Θρησκείας καὶ πολιτικῆς, ὅπως ἀπέρρεε ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορικὴ ιδεολογία, δικαιολογοῦσε καὶ τὴν ἔμπρακτὴ ἀλληλοστήριξή τους μὲ πράξεις καὶ προσπάθειες πού μὲσω τῆς ἱεραποστολῆς ἀπέβλεπαν στὴν ἀσφάλεια τῆς αὐτοκρατορίας καὶ στὴν προστασία τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐδαφῶν. Στὴν συγκεκριμένη περίπτωση κοινὸς στόχος ὄλων τῶν προσπαθειῶν θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς προσέγγισης τῶν λαῶν, στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε, ἦταν νὰ τοὺς καταστήσουν συνεχεῖς βυζαντινοὺς συμμάχους ἢ ὑπηκόους καὶ νὰ ἀναστρίψουν μὲσω αὐτῶν τὶς ἐπιθετικὲς διαθέσεις τῶν Περσῶν.

Στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ θρησκευτικοῦ προσηλυτισμοῦ τους καὶ τῆς μὲσω αὐτοῦ πολιτικῆς ὑποτέλειάς τους ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἀκολούθησε δύο ἀντίθετους δρόμους· ὁ ἓνας ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν κορυφὴ, δηλ. τὴν ἡγε-

1. Οἱ μαρτυρίες τῶν ἰδίων τῶν πηγῶν σχετικὰ μὲ τοὺς ἐκχριστιανισμοὺς τῶν λαῶν, στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε, καθιστοῦν σαφὴ τὸν πολιτικὸ κυρίως χαρακτῆρα τους καὶ τὶς σκοπιμότητες πού ὑπηρετοῦσε μὲσω αὐτῶν ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας. Εἶναι λοιπὸν περιέργο νὰ ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι μόνον «τυχαῖα» ἐξυπηρετοῦντο μὲσω τῶν ἱεραποστολῶν καὶ ἄλλα συμφέροντα τοῦ Βυζαντίου, ἐκτὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν (βλ. Π. Χρῆστου, *The Missionary Task of the Byzantine Emperor*, Βυζαντινὰ 3 (1971), σελ. 281), ἐνῶ στίς περιπτώσεις, τουλάχιστον, πού παρουσιάσαμε ἐδῶ συνέβαινε περίπου τὸ ἀντίθετο.

2. Τὸ ἴδιο συνέβαινε κατὰ τοὺς προηγούμενους αἰῶνες, ὅταν αὐτοκράτορες πιστοὶ στὸ δόγμα τοῦ Ἀρείου ὑπεχώρησαν μπροστὰ στίς ἀξιώσεις ξένων ἐνδιαφερομένων γιὰ διάδοση τῆς ὀρθοδοξίας ἢ καὶ στήριξαν ἀκόμη τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας πού ἀφοροῦσε ξένους λαοὺς. (βλ. Πατρουῖα, *Ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ...*, σελ. 220-223).

σία και τούς ανώτερους κύκλους τῶν ξένων λαῶν, και ὁ δεῦτερος ἀπὸ τῆ βάρβαρης, δηλ. τὸ λαὸ και τὶς κατώτερες κοινωνικὰ τάξεις.

Στὴν πρώτη περίπτωση τὰ πράγματα ἦταν εὐκόλα, ἀφοῦ οἱ βυζαντινὲς ἀρχὲς δὲν εἶχαν ἄλλο ἔργο παρὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν θετικὰ στὰ αἰτήματα τῶν «αὐτόκλητων» ἡγεμόνων γιὰ φιλία, συμμαχία, βάπτισμα και ὑποταγὴ στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, στὸν ὁποῖο ἐπέτρεψαν ἔτσι οἱ ἴδιοι νὰ ἐπιτύχει εἰρηνικὰ τοὺς στόχους τῆς ἐξωτερικῆς θρησκευτικῆς του πολιτικῆς στὰ πλαίσια τῆς διπλωματίας, τῶν συμμαχιῶν, τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τους κλπ.

Ὡστόσο, πιστεύουμε πὼς αὐτὸ δὲν ἔγινε αὐτόματα και χωρὶς προετοιμασία· ἡ ἐξιστόρηση ἀπὸ τὶς πηγὲς τῶν γεγονότων πού ἀφοροῦν στὶς τρεῖς περιπτώσεις πού παρουσιάσαμε ἐδῶ (Γζάθιος, Γρώδ, Γρέπη) σὲ συσχετισμὸ μὲ τὶς πολιτικὲς συγκυρίες τῆς ἐποχῆς μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας ἐφαρμόστηκαν συστηματικὲς μέθοδοι, μὲ σκοπὸ νὰ κερδίσει ἡ αὐτοκρατορία αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνες μὲ τὶς χῶρες τους. Και οἱ τρεῖς βασιλεῖς ἤρθαν ἀπὸ τὰ βορειο-ανατολικά σύνορα τῆς αὐτοκρατορίας πού ἦταν ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὸ Βυζάντιο. Τὸ ὅτι οἱ πηγὲς μιλοῦν γιὰ ἀφιξὴ τῶν βαρβάρων ἡγεμόνων στὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς ν' ἀναφέρουν πρόσκληση τοῦ αὐτοκράτορα, δὲν σημαίνει ὅτι ἡ βυζαντινὴ διπλωματία δὲν εἶχε ἀπὸ πρὶν προετοιμάσει τὸ ἔδαφος τόσο γιὰ τὴν «αὐθόρμητη» ἐπίσκεψή τους ὅσο και γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτῆς τῆς ἐπίσκεψης. Ὁ πλοῦτος και οἱ λαμπρὲς τελετὲς πού μὲ ἰδιαίτερο ζῆλο ἀνέκαθεν ἐπιδείκνυε ἡ βυζαντινὴ αὐλὴ στοὺς ξένους ἡγεμόνες και ἀξιωματοῦχοι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ μὴ συγκινήσει και νὰ μὴ δελεάσει τοὺς βαρβάρους¹.

Και στὶς τρεῖς περιπτώσεις τὰ κίνητρα και οἱ ἐπιδιώξεις τῶν αὐτοκρατόρων Ἰουστίνου και Ἰουστινιανοῦ ἦταν σαφῶς πολιτικά. Ἡ Λαζικὴ ἀποτελοῦσε προπύργιο μεγάλης στρατηγικῆς σημασίας· ὁ Βόσπορος και ἡ Χερσὼν, ἐκτὸς ἀπὸ κέντρα ἐμπορίου, ἀποτελοῦσαν ἀπὸ τὴ θέση τους προωθημένα φυλάκια πού ἤλεγχαν τὶς ἀπὸ βορρᾶ βαρβαρικὲς κινήσεις και ἦταν κατὰ συνέπεια μείζονος οἰκονομικῆς και στρατιωτικῆς σπουδαιότητος· μὲ τὸν ἐκχριστιανισμὸ τῶν Ἐβρῶλων σκοπὸς τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν νὰ τοὺς καταστήσει ἀξιόπιστους συμμάχους και ἀπὸ τὶς τάξεις τους νὰ στρατολογήσει ἱκανοὺς στρατιῶτες. Ἐξάλλου, τὸ γεγονὸς ὅτι ἀνάδοχοι τῶν βαρβάρων ἡγεμόνων γίνονται οἱ ἴδιοι οἱ βυ-

1. Θυμίζουμε ὅτι ἡ ἐπίδειξη τοῦ πλούτου τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς και ἡ ἀλόγιστη συχνὰ προσφορὰ χρημάτων και δώρων τὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Θεοδοσίου Β' εἶχε προκαλέσει τὴν ἀφιξὴ στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα διαδοχικῶν οὐννικῶν πρεσβειῶν πού ἀποσκοποῦσαν κυρίως σὲ προσωπικὰ ὀφέλη και στὸν πλουτισμὸ τῶν ἡγετικῶν τους τάξεων (βλ. Sophie Patoura, *Influences culturelles du Bas-Empire sur les peuples du Bas-Danube aux IVe-Ve siècles*, στὸν τόμο *From Late Antiquity to Early Byzantium*, Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference, Πράγα 1985, σελ. 152-153).

ζαντινοί αυτοκράτορες και ακόμη ότι ο Τζάθιος ταυτόχρονα με την τελετή της βάπτισης και της στέψης του παντρεύεται τη βυζαντινή Βαλεριάνα δείχνει ότι πέρα από τη θρησκευτική τελετή γίνεται προσπάθεια δημιουργίας συγγενικών δεσμών που επισφραγίζεται από μια ιδεολογικο-πολιτική σχέση ύποταξίας ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τους βαρβάρους ηγεμόνες.

Από την άλλη πλευρά φαίνεται πώς και για τους ξένους ηγεμόνες τα κίνητρα του έγχριστιανισμού τους ήταν περισσότερο πολιτικά παρά θρησκευτικά. Ο Τζάθιος σπεύδει άμέσως να δηλώσει πολιτική ύποταξία στους Βυζαντινούς· ο Γρὼδ έπιθυμεί να ενισχύσει τα οικονομικά συμφέροντα της χώρας του με την έντατικοποίηση των συναλλαγών που γίνονταν στην πόλη Βόσπορο μεταξύ Ούννων και Βυζαντινών, ενώ ο Έρουλος Γρέπης αποβλέπει μάλλον στην απόκτηση δώρων και χρημάτων, αλλά και στην ενίσχυση του προσωπικού του γοήτρου με την επίσημη αναγνώρισή του από τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Χαρακτηριστικό είναι ότι και στις τρεις περιπτώσεις δεν αναφέρεται πουθενά αποστολή ιερέων ή ιεραποστόλων στις αντίστοιχες χώρες, ενώ με σαφήνεια και λεπτομέρειες εξιστορείται ο προσηλυτισμός των ηγετικών τους κύκλων.

Πάντως η ίδια σχεδόν ροή και εξέλιξη των γεγονότων και στις τρεις περιπτώσεις έπιτρέπει την υπόθεση ότι η βυζαντινή διπλωματία είχε έπεξεργαστεί συγκεκριμένο σχέδιο θρησκευτικού προσηλυτισμού ξένων ηγεμόνων, τὸ ὁποῖο ἐφάρμοσε στις γενικές του γραμμές σὲ κάθε παρόμοια περίπτωση τόσο στην εποχή που αναφερόμαστε ὅσο και ἀργότερα¹.

Ο ἄλλος δρόμος πὸ ἀκολούθησαν οἱ βυζαντινὲς ἀρχὲς γιὰ τὴ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ, με ἀφετηρία τὴ βάση, δηλ. τὲς εὐρύτερες λαϊκὲς μᾶζες, ἦταν δυσκολότερος, γιατί δὲν ὑπῆρχε θετικὴ προδιάθεση ἢ τουλάχιστον καλὴ θέληση ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες του, γεγονός πὸ ἀνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα ν' ἀντιμετωπίσει τὴν κατάσταση ἀκόμη και ἐπιθετικά. Οἱ μέθοδοι βέβαια προσηλυτισμοῦ τῶν λαῶν αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἐμφανίζονται διαφοροποιημένες μεταξύ τους και προσαρμοσμένες στις ἰδιομορφίες τῆς κάθε περίπτωσης. Ἔτσι, στην περίπτωση τῶν Ἀβασγῶν ἐπιχειρήθηκε πρῶτα ὁ ἐγχριστιανισμὸς τους με τὴν παράλληλη λήψη αὐστηρῶν μέτρων κοινωνικῆς προστασίας τοῦ λαοῦ και ἀκολούθησε ἡ πολιτικὴ ὑποταγὴ τους με τὴ στρατιωτικὴ κατοχὴ, ἐνῶ στην περίπτωση τῶν Τζάνων πὸ ἡ εἰρηνικὴ προσέγγισή τους λόγω τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν στις ὁποῖες ζοῦσαν ἦταν ἀδύνατη, ὁ προσηλυτισμὸς τους σὸν χριστιανισμὸ πραγματοποιήθηκε μετὰ τὴ στρατιωτικὴ ἐπέμβαση και τὴν πολιτικὴ ὑποταγὴ τους σὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα.

1. Βλ. L. Müller, *Byzantinische Mission nördlich des Schwarzen Meeres vor dem elften Jahrhundert* και G. Moravcsik, *Byzantinische Mission im Kreise der Türkvolker an der Nordküste des Schwarzen Meeres*, Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies (Oxford 5-10 Sept. 1966), Λονδίνο 1967, σελ. 29-38 και 15-28 ἀντίστοιχα.

Καί στις δύο περιπτώσεις οί πραγματικοί στόχοι τοῦ αὐτοκράτορα ἦταν ἀπροκάλυπτα πολιτικοί, ἐνῶ ἡ διάδοση τοῦ Χριστιανισμοῦ λειτούργησε σάν τὸ ισχυρότερο μέσο γιὰ τὴν ἐδραίωση τῆς πολιτικῆς τους ὑποταγῆς. Τὸν ἐκχριστιανισμό συνώδευαν καὶ ἄλλα μέτρα ποὺ ἀποσκοποῦσαν στὴν κοινωνικὴ ἀνέλιξη καὶ τὴν πολιτιστικὴ ἐξύψωση τῶν πρωτόγονων βαρβαρικῶν λαῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ ἀπαγόρευση τοῦ εὐνουχισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν παιδιῶν στὴν Ἀβασγία ἢ ἡ ἐκμάθηση τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ ἡ δημιουργία προϋποθέσεων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου στὴ χώρα τῶν Τζάνων. Σὲ παρόμοιες ἐνέργειες προέβαινε συχνὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία. Τῆ διαδικασίᾳ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν Σαβείρων Οὐννων οἱ Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρμένιοι ἱεραπόστολοι ἐνίσχυσαν μὲ τὴ δημιουργία ἀλφαβήτου, τὴ μετάφραση τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν οὐννική, τὴ διάδοση τῆς καλλιέργειας τῶν δημητριακῶν καὶ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση τῶν ἀνοργάνωτων ὡς τότε νομάδων.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴ μὲ ὁποιοδήποτε μέσο προσπάθεια τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα καὶ τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸν ἐκχριστιανισμό εἰδωλολατρικῶν μέχρι τότε λαῶν, ἡ παρέμβασή τους ἐμφανίζεται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ιδιαίτερα σημαντικὴ καὶ σὲ ἤδη ἐκχριστιανισθέντες λαούς, τοὺς ὁποίους μὲ τὸ πρόσχημα τῆς κοινῆς πίστεως καταβάλλουν κάθε δυνατὴ προσπάθεια νὰ διατηρήσουν σταθερὰ συμμάχους καὶ φίλους ἢ τουλάχιστον ἰδεολογικὰ προσκείμενους στὴν αὐτοκρατορία. Κατ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ Ἰουστίνος μὲ τὴ βάπτισμα τοῦ Τζάθλου ἐπιτυγχάνει εὐκόλα τὴν ἐπαναφορὰ τῆς χριστιανικῆς τότε Λαζικῆς ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του, ὁ Ἰουστινιανὸς μὲ τὴν προστασία ποὺ πρόθυμα προσφέρει στοὺς χριστιανούς βασιλεῖς τῶν Ἰβήρων δημιουργεῖ σοβαρὴ ρήξη σὲ σχέσεις τους μὲ τοὺς Πέρσες, ἐνῶ τὸ ἀμέριστο ἐνδιαφέρον του γιὰ τοὺς χριστιανούς Γότθους τῆς Κριμαίας, ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἄμεση ἀνταπόκριση στὸ αἴτημά τους γιὰ ἀποστολὴ ἐπισκόπου, προδιαγράφει τὴ συνεχὴ φιλία καὶ συμπαρατάξή τους στὸ πλευρὸ τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα.

Τελειώνοντας, ἐπισημαίνουμε γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὸν πολιτικὸ κυρίως χαρακτήρα τῶν περιπτώσεων ἐκχριστιανισμοῦ ποὺ παρακολογήσαμε στὴν παρούσα ἐργασία καὶ ὑπενθυμίζουμε ὅτι δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μικρὸ μόνο μέρος τοῦ τεράστιου ἱεραποστολικοῦ ἔργου ποὺ ἀναλήφθηκε ἀπὸ τὶς πολιτικὲς καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές τοῦ Βυζαντίου τὸν 6ο αἰῶνα, μὲ ἐπίκεντρο τὴν Ἀφρικὴ καὶ Νότια Ἀραβία.